ความเชื่อ พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก: ความหมายต่อสุขภาวะของคนบ้านหาดไคร้

อุไรวรรณ ชัยมินทร์
สำนักงานสาธารณสุขอำเภอเมืองเชียงราย
จังหวัดเชียงราย

บทนำ

“กราบไหว้สา เจ้าพ่อปลาบึกเป๋นเจ้า ข้าพเจ้าผู้เป๋นหมอ เป๋นพรานอถึงเวลาจะตกปลาหากิ๋นแล้ว ต่างคนต่างมีบุปผา วาจา ขันข้าวตอก ดอกไม้และลำเตียนจะมาขออาราธนา อัญเจิน เจ้าพ่อปลาบึก ขึ้นมาสู่ อาทาน ห้านหอ เพื่อจะได้บวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก ในวันนี้ขอหื้อเจ้าพ่อปลาบึกไปจัก ไปจวนเอา เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแคว้น เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน ได้มารับมารองของเหล่านี้ หื้อได้กิ๋นอิ่ม หนำสำราญแล้วขอหื้อ เจ้าพ่อปลาบึกไปเอาปลามาเล่นมาลอย เพื่อจะได้กิ๋นหอม ต๋อมม่วนต่อไป”

เสียงคำกล่าว (จันทร์ ยงยืน สัมภาษณ์: 2550) ขออนุญาตเพื่อประกอบพิธีบวงสรวงปลาบึก ดังก้องอยู่ในโสตประสาท คงไม่น่าแปลกใจมากนักหากไม่ใช่การได้ยินคำกล่าวเช่นนี้ ถึงสองครั้ง สองครา ประกอบกับการคำบอกเล่าสั้นๆ ของพ่ออุ้ยส้อ อดีตพรานล่าปลาบึกแห่งแม่น้ำโขง ที่ทั้งชีวิตมีความผูกพันกับสายน้ำโขงมาตลอด (เฉลิมพล และคณะ 2549)

“ พิธีบวงสรวงที่มีการแห่แหนตุงอย่างสมัยนี้ มันของปลอมมันเป็นเหยื่อล่อให้คนมาเที่ยว”

ซึ่งช่วยสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเลือนราง จากการค้นหาข้อมูลเบื้องต้นทราบว่าพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก[1] เป็นพิธีที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต รวมถึงระบบความเชื่อ ของชาวบ้านหาดไคร้ ที่มีความผูกพัน กับธรรมชาติ มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขงและปลาบึกมาโดยตลอด เรื่องราวของพิธีการรบวงสรวงปลาบึกอันศักดิ์สิทธ์ จึงช่วยสะท้อนให้เห็นระบบความคิด ที่ถูกปรับแต่งให้สอดคล้องการวิถีการดำรงชีวิตมาอย่างยาวนาน

[1] ในอดีตการขออนุญาตจับปลาบึกจะขออนุญาต เจ้าโพ้ง เจ้าลวง ส่วนการเรียกชื่อ “เจ้าพ่อปลาบึก” นั้นมีมาภายหลัง ไม่ทราบแน่ชัดว่าตั้งแต่เมื่อใด ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยขอใช้คำว่า “เจ้าพ่อปลาบึก” ตามการให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่

แต่เดิมการจับปลาบึกของชาวหาดไคร้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปแบ่งกันกินโดยไม่มีการจำหน่าย เพราะมีความเชื่อว่าปลาบึก เป็นปลาที่ถือศีล มีความบริสุทธิ์ เพราะกินแต่ไกน้ำเป็นอาหารเท่านั้น ปลาบึกจึงเป็นปลาที่ศักดิ์สิทธิ์ มีเจ้าคอยคุ้มครอง ผู้ใดกินปลาบึกแล้วจะอายุยืนสุขภาพดี มีโชคลาภ มีบุญวาสนามาก ในความเชื่อของชาวบ้านที่มองว่าปลาบึกเป็นปลาเจ้า ดังนั้นเมื่อจะจับปลาบึกจะต้องทำพิธีกรรมบวงสรวงต่อเจ้าน้ำ เจ้าท่า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าเจ้าโพ้ง เจ้าลวงเสียก่อน เพื่อให้เจ้า ที่ได้ปกปักรักษาปลาบึกทราบ และอนุญาตให้จับได้ในจำนวนมาก และยังช่วยคุ้มครองให้ปลอดภัยจากอุบัติเหตุทางน้ำด้วย เดิมการประกอบพิธีกรรมก่อนจับปลาบึกจะมีขึ้นประมาณเดือนเมษายนหลังช่วงสงกรานต์ไป 4 – 5 วัน ซึ่งเรียกว่าพิธีป่า โดยจะทำกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ จัดทำขึ้นบริเวณดอนท้ายหาดบ้านหาดไคร้ ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร โดยสร้างศาลที่มีขนาดเล็กไว้จัดวางเครื่องบวงสรวงพิธีกรรมจัดขึ้นง่ายๆ โดยผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเป็นเฉพาะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการล่าปลาบึกเท่านั้น คนภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับการจับปลาจะไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมพิธีกรรม พิธีกรรมการบวงสรวงปลาบึกจึงเป็นการแสดงถึงความเคารพและมีความสำนึกต่อธรรมชาติ โดยได้ยึดถือเป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนที่มีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน

แต่ปัจจุบันการจับปลาบึกได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง พิธีกรรมถูกจัดให้มีพิธีการที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นมากมายเช่น การจัดให้มีริ้วขบวนแห่ การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านพร้อมพิธีการอื่นๆ อย่างใหญ่โต ตามนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นหลัก โดยได้เริ่มจัดทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2539 เพื่อเป็นการรับเสด็จเจ้าฟ้าชายอากิชิโนแห่งญี่ปุ่น มีการกำหนดให้วันที่ 18 เมษายน เป็นพิธีเมือง โดยใช้หาดหน้าวัดหาดไคร้เป็นสถานที่ดำเนินการ มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว มีการสร้างศาลที่มีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าพิธีป่าเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม และมีผู้คนเข้าร่วมในพิธีมากมายจนถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมบวงสรวงส่วนหนึ่ง เกิดจากจากการขยายตัวของเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรม การบริการและการท่องเที่ยว ที่จะต้องมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จังหวัดเชียงรายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีศักยภาพ มีความพร้อม ในการพัฒนา เพื่อนำไปสู่ประตูการค้าและการลงทุนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งรัฐบาลได้เห็นความสำคัญของแนวทางการพัฒนาดังกล่าว จึงได้มีมติเห็นชอบให้ มีการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนในพื้นที่จังหวัดเชียงราย โดยคาดว่าจะช่วยสร้างประโยชน์ในระดับชุมชนให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จากการเพิ่มปริมาณการค้า การลงทุน การผลิตอย่างต่อเนื่อง ชุมชนบ้านหาดไคร้เป็นชุมชนในอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ที่มีสถานะเป็นเมืองชายแดนหรือชายขอบ ในปัจจุบันเป็นเมืองหน้าด่านการค้าและการท่องเที่ยว ตามยุทธศาสตร์สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าในอนุภาคลุ่มน้ำโขง (Great Mekong Subregion :GMS) (เทพินทร์ 2550) โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและมนุษย์ มีการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจโดยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางรถยนต์ ทางรถไฟ ตลอดถึงการพัฒนาเส้นทางเดินเรือในแม่น้ำโขง มีโครงการขนาดใหญ่เกิดขึ้นมากมายเพื่อสนองตอบกับนโยบาย เช่นโครงการระเบิดเกาะแก่งแม่น้ำโขง

เพื่อการเดินเรือพาณิชย์ขนาดใหญ่ โครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ โครงการเขตเศรษฐกิจชายแดนพิเศษ โครงการนิคมอุตสาหกรรม รวมถึงนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยผลกระทบของโครงการต่างๆ ล้วนส่งผลต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำโขงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพิธีการบวงสรวงปลาบึกที่ถูก จัดให้ใหญ่โตกลับกลายเป็นจุดขายเพื่อการท่องเที่ยว

งานศึกษานี้ต้องการนำเสนอให้เห็นว่า พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก มีความหมายที่มากกว่าพิธีกรรมความเชื่อ ที่ถูกมองเป็นเพียงภาพเชิงวัฒนธรรม ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงไปสู่ระบบสุขภาพ สุขภาวะของคนในชุมชนได้อย่างที่นึกไม่ถึงอีกด้วย การศึกษานี้มุ่งที่จะทำความเข้าใจบทบาท การเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรม ที่เชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนของปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นผ่านการบอกเล่าจากความทรงจำร่วมของคนในชุมชน ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายและซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลง ภายใต้บริบททางกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมืองและวิถีชีวิต อันจะนำให้เกิดจินตนาการของความเป็นมนุษย์ ที่นักวิชาการโดยเฉพาะบุคลากรสาธารณสุขต้องหันกลับไปมองชุมชนอย่างเป็นองค์รวมมากขึ้นต่อไป

งานศึกษานี้ทำการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เลือกชุมชนที่จะทำการศึกษาแบบเจาะจง (Proposive Study) ด้วยการเก็บข้อมูลภาคสนาม ในชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงราย ในช่วงระยะเวลา เดือนเมษายน พ.ศ.2550 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการทำพิธีการล่าปลาบึก จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ.2550 โดยมองผ่านพิธีการบวงสรวงปลาบึก ซึ่งเป็นประเพณี วัฒนธรรม ที่เป็นเอกลักษณ์หนึ่งเดียวของชุมชน เป็นการศึกษาร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้คนในชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มผู้ที่รู้ถึงประวัติศาสตร์ชุมชน ความเป็นมา ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต ผ่านพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ที่สามารถสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของคนในชุมชนโดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) อันได้แก่ ผู้สูงอายุ พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดทำพิธีกรรมการบวงสรวงปลาบึก ดำเนินการวิจัยด้วยการค้นคว้าเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เอกสารประวัติศาสตร์ชุมชน และเอกสารทั่วไปที่เกี่ยวข้อง อีกส่วนได้มาจากการสัมภาษณ์ระดับลึก ของผู้ให้ข้อมูล โดยการเข้าพื้นที่ สร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ศึกษาชุมชนเชิงลึก ด้วยเครื่องมือ 7 ชิ้น (โกมาตร 2550: 18) ได้แก่ แผนที่เดินดิน ผังเครือญาติ โครงสร้างองค์กรชุมชน ระบบสุขภาพชุมชน ปฏิทินชุมชน ผังประวัติศาสตร์ชุมชน และประวัติชีวิต ทำการเก็บข้อมูลบริบทของพื้นที่ ทางกายภาพและวิถีชีวิตด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participant and Non-participant Observation) วิธีการสนทนากลุ่ม (Focus Group Disscusion) การสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept interview) สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ(Informal Interview) และการบันทึกภาคสนาม ทั้งนี้การเลือกใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ขึ้นอยู่กับบริบทและความเหมาะสมของชุมชนเป็นหลัก

โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทำความเข้าใจ ความเชื่อ พิธีกรรม และการสร้างความหมายของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกของคนในชุมชน ในมิติทางประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายและซับซ้อนของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกและเพื่อศึกษาถึงผลจากการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อสุขภาวะของคนในชุมชน โดยมีคำถามงานวิจัยที่สำคัญคือ ความเชื่อ พิธีกรรมของคนในชุมชนเป็นอย่างไร พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกมีความเชื่อและความหมายอย่างไร ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน และการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ส่งผลต่อสุขภาวะของคนในชุมชนอย่างไร แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ตีความจากการเปลี่ยนแปลง ของพิธีกรรมที่เกิดขึ้น โดยนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการเขียนเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Analytic descriptive)

การศึกษานี้ได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 5 ส่วนด้วยกัน *ส่วนที่หนึ่ง* เป็นการเสนอให้เห็นบริบทของชุมชนในแง่ลักษณะทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในชุมชน *ส่วนที่สอง* ว่าด้วยความเชื่อและพิธีกรรม การสร้างอัตตลักษณ์ปลาบึกของชุมชน *ส่วนที่สาม* พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก มุมมอง ความหมายและการเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้ง การต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ อำนาจการต่อรอง การช่วงชิง ส่วนที่สี่ เป็นการถอดบทเรียนจากเรื่องเล่าว่าด้วยความเชื่อเรื่องปลาบึกกับสุขภาวะของชุมชน *ส่วนที่ห้า*บทสรุป เพื่อแสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ที่มีการเปลี่ยนแปลงนั้น มีความหมายที่มากกว่า ความเชื่อ วัฒนธรรม และยังเชื่อมโยงไปสู่ระบบสุขภาวะของคนในชุมชนอย่างไร

ส่วนที่หนึ่ง

บริบทชุมชน

ลักษณะทางกายภาพ

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญต่อชีวิตผู้คนริมฝั่งของลำน้ำโขง นอกจากจะมีความสำคัญในด้านการเกษตรกรรม การคมนาคมแล้ว ยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและพิธีกรรมของคนมาโดยตลอด ดังเช่น พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของคนบ้านหาดไคร้ หนึ่งเดียวของจังหวัด ที่ผู้คนให้ความสนใจและแวะเวียนมาเยี่ยมชม จนเป็นที่กล่าวถึงมาโดยตลอด

บ้านหาดไคร้เป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขต อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากตัวอำเภอไปทางทิศใต้เป็นระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตรและห่างจากตัวจังหวัดเชียงราย 135 กิโลเมตร เส้นทางเข้าหมู่บ้านเป็น ถนนคอนกรีตที่เชื่อมต่อกับถนนสายหลัก เชียงของ- เชียงราย อากาศที่ร้อนระอุ ช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน จึงทำให้สภาพของหมู่บ้านดูแห้งแล้ง ฝุ่นทรายปลิวฟุ้งตลบ ยามที่ลมร้อนพัดผ่าน สภาพบ้านเรือนภายในหมู่บ้าน ตั้งเรียงรายตามแนวถนนคอนกรีต ทอดยาวจากทางทิศเหนือไปทางทิศใต้ ทางด้านทิศตะวันออกขนานไปกับลำน้ำโขงที่กั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และยังมีถนนเรียบริมฝั่งแม่น้ำโขงอีก 1 สาย[2] (บุญเรียน จินะราช: สัมภาษณ์ 2550) ในทางทิศตะวันตกถูกขนาบด้วยแม่น้ำดุกซึ่งเป็นแม่น้ำที่เกิดจากเทือกเขาดอยหลวงในเขตอำเภอเชียงของซึ่งไหลผ่านหมู่บ้านทางด้านทิศใต้ลงสู่แม่น้ำโขงในตอนท้ายบ้าน

สภาพบ้านเรือนที่ปะปนกันไปด้วยบ้านไม้รูปทรงเก่าๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบ้านสองชั้นใต้ถุนสูง ชั้นบนเป็นไม้ ส่วนชั้นล่างมักจะต่อเติมกันภายหลังด้วยอิฐและปูน ใต้ถุนบ้านทรงสูงจึงมักจะเอาไว้เก็บเครื่องมือทางการเกษตร เครื่องมือที่ใช้หาปลา กับบ้านรูปทรงทันสมัย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของผู้ที่มีฐานะดี หรือไม่ก็เป็นบ้านของข้าราชการที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ บ้านหลายหลังถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นร้านค้าเพื่อทำการค้าขาย การตั้งบ้านเรือนที่เรียงรายไปตามแนวถนนคอนกรีตในหมู่บ้าน ทำให้ชุมชนอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นส่วนใหญ่ ที่เหลือกระจายไปรอบๆ ลงสู่บริเวณที่ลุ่มของลำน้ำโขง และลำน้ำดุก ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำทั้งสองสาย

[2] สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2546 ด้วยงบประมาณจากเทศบาลตำบล

พื้นที่ของชุมชนประมาณ 1,500 ไร่ ถูกจัดแบ่งตามประโยชน์ใช้สอยเป็นพื้นที่สำหรับที่เกษตร 1,300 ไร่ และส่วนหนึ่งของพื้นที่ ที่อยู่อาศัยจำนวน 200 ไร่ ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ถูกจัดสรร ให้เป็นพื้นที่สาธารณะบริเวณริมลำน้ำโขง ไว้เป็นที่สำหรับจัดกิจกรรมภายในชุมชน ประกอบด้วยวัดบ้านหาดไคร้ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางจิตใจที่ยึดเหนี่ยวของคนในชุมชนตามวิถีพุทธ แต่ดูเหมือนวัดจะไม่มีบทบาทมากนัก ทั้งนี้ส่วนหนึ่งพระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ไม่ใช่คนในพื้นที่ คนในชุมชนจึงมีศรัทธาที่ลดลงจากเดิม แต่ก็ได้อาศัยวัดเป็นที่ประกอบกิจตามพุทธศาสนา เป็นที่นัดหมายประชุมสำหรับกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มองค์กรต่างๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน และบริเวณหน้าวัดยังเป็นลานสาธารณะที่มีพิพิธภัณฑ์สำหรับจัดเก็บเครื่องมือหาปลา ที่ทำการกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านหาดไคร้ที่มีกิจกรรมแปรรูป สาหร่ายน้ำจืดที่เรียกว่า “ไก” [3] เพื่อจำหน่ายเป็นสินค้า OTOP นอกจากนี้ยังมีศาลายกพื้นสูงที่เชื่อมต่อกับอาคารพิพิธภัณฑ์ปลาบึกและปลาน้ำจืด ที่เทศบาลตำบลเวียงเชียงของได้จัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2546 พร้อมกับการพัฒนาถนนคอนกรีต เพื่อประโยชน์ในการป้องกันน้ำกัดเซาะตลิ่งรวมถึงใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชนอีกด้วย

ประวัติศาสตร์: จากเมืองน่านสู่หาดไคร้ ชุมชนริมโขง

การก่อตั้งหมู่บ้านหาดไคร้ ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อใดไม่สามารถระบุได้ชัด แต่จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่กับที่มีผู้ศึกษาไว้ มีข้อมูลที่ใกล้เคียงกัน ว่าหมู่บ้านตั้งขึ้นราว พ.ศ. 2392 ในสมัยเจ้าเมืองเชียงขององค์สุดท้าย คือพระยาจิตวงษ์ วรยศรังษี (น้อย จิตตางกูร) ชาวบ้านหาดไคร้เรียกเจ้าเมืององค์นี้ว่า "เจ้าหลวงน้อย" เป็นเชื้อสายเจ้าเมืองน่าน ผู้ก่อตั้งบ้านหาดไคร้เป็นข้าทาสบริวารของเจ้าหลวงที่อพยพมาจากเมืองน่าน โดยมาเลือกสร้างบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ด้านทิศใต้ ที่ตรงริมฝั่งแม่น้ำโขงมีที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นั้น ในหน้าแล้งจะมีหาดงอกยื่นออกไปเป็นแนวยาวตามแม่น้ำโขง มีต้นไม้ประเภทหนึ่งขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเรียกต้นไม้ชนิดนี้ว่า "ต้นไคร้" ชาวบ้านจึงเรียกบ้านของตนตามชื่อหาดที่มีต้นไคร้ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากนั้นว่า บ้านหาดไคร้ บางคำบอกเล่าก็บอกว่าชื่อบ้านหาดไคร้เป็นชื่อเดิมของหมู่บ้านที่ย้ายมาจากเมืองน่าน (คำตั๋น ราชเสนา สัมภาษณ์: 2550) ในอดีตบริเวณหมู่บ้านมีป่าไม้ขึ้นหนาแน่นมาก ปัจจุบันสภาพป่าเหล่านั้นได้หายไป ทั้งนี้เกิดจากการแผ้วถางป่าเพื่อการประกอบอาชีพและปลูกสร้างที่อยู่อาศัย สภาพพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงซึ่งพบว่าตั้งแต่ย้ายหมู่บ้านมาอยู่มีน้ำท่วมอยู่ 2 ครั้งในปี พ.ศ. 2509 กับปี พ.ศ.2514 แต่ก็ไม่ได้ทำความเสียหายใดๆ มากนักเนื่องจากเป็นน้ำท่วมเอ่อล้นตลิ่งมาถึงบริเวณหน้าวัดหาดไคร้ ที่อยู่ติดกับชายฝั่งแม่น้ำโขงเท่านั้น แต่ก็ทำให้ถนนหนทางที่เป็นลูกรังในสมัยนั้นเสียหาย ไม่สามารถเดินทางไปมาได้อย่างสะดวกนัก

[3] สาหร่ายน้ำจืดชนิดหนึ่ง พบได้มากบริเวณแม่น้ำโขง ดูเพิ่มใน นิวัฒน์ 2550 : 60-61

ในอดีตหลังจากมีการจัดตั้งชุมชน พ่อเฒ่าอินต๊ะเพชร แสงเพชร ผู้ที่เป็นผู้นำในการอพยพในกลุ่มแรกๆ ก็ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้าน แต่งตั้งให้เป็นแก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) เรียกตามนามที่ได้รับแต่งตั้งว่า "ท้าวอินต๊ะเพชร" ให้การดูแลทุกข์สุขแก่ชาวบ้านมาโดยตลอดตั้งแต่การตั้งชุมชน จนกระทั่งกระทรวงมหาดไทยได้มีประกาศแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านกำนันขึ้น จึงได้เปลี่ยนผู้ปกครองหมู่บ้านใหม่อีกหลายครั้ง จนปัจจุบันมีพ่อหลวงบุญเรียน จินะราช เป็นผู้ใหญ่บ้าน

โครงสร้างทางสังคม

โครงสร้างทางสังคมในหมู่บ้าน ถึงแม้ว่าจะเริ่มมีประชากรมาจากหลายแหล่ง แต่ประชากรส่วนใหญ่ยังเป็นคนในพื้นที่ ที่มีความผูกพันกันดั่งเครือญาติ ทำให้ผู้นำซึ่งเป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่ มีบทบาทในสังคมและมีส่วนผลักดันให้มีกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้นในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ เช่น การร่วมแรงร่วมใจพัฒนาในการพัฒนาสิ่งสาธารณูปโภคภายในหมู่บ้าน การทำบุญตามจารีตประเพณี ผู้นำในการปกครองหมู่บ้านหาดไคร้จึงมีการแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ ผู้นำที่เป็นทางการ หมายถึง ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำส่วนท้องถิ่นจากหลากหลายองค์กร ส่วนผู้นำที่ไม่เป็นทางการ หมายถึง บุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเป็นผู้อาวุโสของหมู่บ้าน มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณีพิธีกรรมตามความเชื่อของหมู่บ้าน คุณสมบัติโดยทั่วไปแล้วชาวบ้านจะยึดเอาผู้มีความอาวุโสมาก่อน รองลงมาจะต้องมีความรู้ความสามารถในเรื่องประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีกลุ่มองค์กรอื่นๆ ในหมู่บ้านอีกเช่น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มชมรมรักสุขภาพ กลุ่มเยาวชน ชมรมอนุรักษ์ปลาบึก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านหาดไคร้ที่มีกิจกรรมแปรรูป สาหร่ายน้ำจืดที่เรียกว่า “ไก”เพื่อจำหน่ายเป็นสินค้า OTOP ของชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มต่างๆ ในชุมชน มีโครงสร้างขององค์กรต่างๆ ในเชิงความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ ซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดีคือมีการทำงานได้ง่าย ประสานความร่วมมือกันได้อย่างราบรื่น ส่วนข้อเสียก็คือถูกมองว่าเป็นการเอื้อประโยชน์แก่พรรคพวกเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมไทยที่ยังคงมีระบบอุปถัมภ์มาตลอด

ความเป็นเครือญาติ

จากการศึกษาชุมชนด้วยเครื่องมือศึกษาวิถีชุมชน 7 ชิ้น ชุมชนบ้านหาดไคร้ ยังเป็นสังคม ที่มีการพึ่งพาอาศัยกันเหมือนญาติพี่น้อง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันเสมอ ด้วยความสัมพันธ์ฉันท์ญาติมิตร โดยจากการศึกษาในพื้นที่สังเกตพบว่ามีนามสกุลที่ซ้ำๆ กัน หลายๆ ครอบครัว เช่น ตระกูลจินาราช ตระกูลขัติยะ ตระกูลยงยืนและตระกูลเสนาราช เช่น ตระกูลจินาราช ของพ่อหลวงบุญเรียนที่ต้นตระกูล คือพ่ออุ้ยสาน จินาราช เป็นคนกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนนี้ ซึ่งตัวพ่อหลวงเอง ก็มีพี่น้อง 5 คน ที่มีครอบครัวอาศัยอยู่ในชุมชนนี้ ส่วนใหญ่คนในตระกูลนี้มีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชนในปัจจุบัน ส่วนตระกูลยงยืนของตาจันทร์ ยงยืน อดีตพ่อหมอเอง ก็มีพ่อเฒ่าหนานต๊ะ ยงยืน ที่เป็นหนึ่งในกลุ่มผู้นำในการมาตั้งหมู่บ้านเป็นต้นตระกูล และตระกูลเสนาราชเองเท่าที่ได้พูดคุยกับพ่อคำตั๋น เสนาราชที่เป็นอดีตพรานปลาและผู้ช่วยพ่อหมอก็พบว่า มีพี่น้องท้องเดียวกัน ถึง 10 คน แต่ละคนก็แต่งงานมีครอบครัว และยังอาศัยอยู่ในชุมชน มีเพียงบางคนที่แยกไปอยู่ในบ้านโจ้โก้ ที่เป็นหมู่บ้านติดกัน ซึ่งถือเป็นหมู่บ้านน้อง ของหมู่บ้านหาดไคร้เลยก็ว่าได้ เนื่องจากคนที่ย้ายไปอยู่ในหมู่บ้านโจ้โก้ เป็นลูกหลานของคนบ้านหาดไคร้

สาเหตุที่ย้ายไปเนื่องจากจำนวน ครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น ผู้คนแออัดมากขึ้น ที่ทางในการทำไร่ ทำนาลดน้อยลง ปัจจุบันบ้านหาดไคร้จึงมีครัวเรือนอยู่จริง 142 ครัวเรือน ประชากรประมาณ 400 คน (โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชเชียงของ 2550) ความสัมพันธ์แบบเครือญาติมีมาตั้งแต่สมัย ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ผ่านช่วงชีวิต วัน เวลา ของประสบการณ์ ที่ผ่านการเรียนรู้ระหว่างกัน ทั้งด้าน วัฒนธรรมประเพณี ไม่มีการแบ่งแยกกันว่าเป็นสายสกุลไหน ทุกครอบครัวจึงยึดถือว่าเป็นพี่น้องกัน ซึ่งสามารถเห็นได้จากการที่คนในชุมชนมีการติดต่อพบปะ ร่วมกิจกรรมกันทั้งในและนอกชุมชนอย่างสม่ำเสมอ เช่น การร่วมแรงร่วมใจพัฒนาในการพัฒนาสิ่งสาธารณูปโภคภายในหมู่บ้าน การทำบุญตามจารีตประเพณีมาตลอด

นอกจากความสัมพันธ์ระบบเครือญาติที่มีภายในชุมชนแล้ว สภาพภูมิประเทศที่มีลำน้ำโขงเป็นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก็ไม่ได้ทำให้สายสัมพันธ์ของผู้คนทั้งสองฝั่งจางหายไป ชาวบ้านหาดไคร้ได้มีการติดต่อไปมาหาสู่กับชาวลาวอย่างสนิทสนมมาตั้งแต่อดีตกาล สิ่งที่ยืนยันความสัมพันธ์ดุจสายเครือญาตินี้ เห็นได้จากมีคนที่บ้านหาดไคร้หลายคนไปแต่งงานอยู่กินกับคนในฝั่งลาว (บุญเรียน จินะราช สัมภาษณ์: 2550) จนมีคำกล่าวจากชาวลาวว่า "ไปพุ้นกินปลา มาพี้กินข้าว" ซึ่งหมายความว่า ไม่ว่าจะไปทางใด ก็ได้กินข้าวกินปลา เหมือนครอบครัวเดียวกัน เสมือนเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าต่างฝ่ายต่างก็มีความเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน

จุดเด่นในความสัมพันธ์ระหว่างคนบ้านหาดไคร้กับคนในชุมชนหรือไม่ว่าจะเป็นคนในหมู่บ้านใกล้เคียง หรือคนในประเทศลาวที่ถักทอเป็นสายใยอย่างเหนียวแน่น การนับถือกันเป็น พี่ น้อง ปู่ ย่า ตา ยายมีการเคารพนับถือตามลำดับเครือญาติ รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ทำให้ความร่วมมือกันของชุมชนสูง และนอกจากนั้นยังเชื่อมโยงไปถึงระบบความสัมพันธ์อื่นๆ ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของคนบ้านหาดไคร้อย่างแยกกันออกไม่ได้

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสู่ระบบเศรษฐกิจของชุมชน

ปัจจุบันสภาพสังคมของชาวบ้านหาดไคร้ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลงไปของสังคมภายนอก สภาพสังคมในหมู่บ้านจึงกลายมาเป็นสังคมกึ่งเมือง กึ่งชนบท มีคนจากที่อื่นเข้ามาอาศัยปะปนอยู่บางส่วน ซึ่งเห็นได้ชัดจากมีร้านค้าเพิ่มขึ้นภายในหมู่บ้าน เช่นร้านขายปุ๋ยเคมี ร้านถ่ายเอกสาร ร้านขายของชำ เป็นต้น ชาวบ้านส่วนหนึ่งเลิกทำนา ทำไร่ ทำสวน หันไปประกอบอาชีพค้าขาย รับจ้าง เป็นบางส่วน

แต่ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำ ที่ไม่เคยประสบความแห้งแล้งมาก่อน สภาพแวดล้อมจึงมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงยึดอาชีพเกษตรกรรมและดำรงชีวิตด้วยวิถีของการเกษตรเป็นหลัก มีพื้นที่ในการปลูกข้าวทั้งหมด 1,253 ไร่ ส่วนใหญ่ก็คงยังปลูกข้าวนาปี ซึ่งพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าวเป็นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำโขงกับแม่น้ำดุก ความอุดมสมบูรณ์ทำให้ได้รับผลผลิตทางการเกษตรสูง นอกฤดูกาลทำนา ก็จะปลูกข้าวโพดที่ใช้เลี้ยงสัตว์ บ้างจะปลูกในที่ดอน บ้างปลูกพืช ผัก ตามฤดูกาลเช่น มะเขือเทศ มะเขือยาว ถั่ว ข้าวโพด บ้างทำสวนผลไม้ ที่นิยมปลูกก็มี ลำไย ลิ้นจี่ ส้มโอ มะม่วง กระท้อน เป็นต้น ทั้งนี้อาจเนื่องจากว่าดินที่พบในเขตบ้านหาดไคร้ เป็นดินตะกอนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุอาหารของพืชต่างๆ (นิวัฒน์ และคณะ 2547: 26-27) ที่กระแสน้ำพัดมาทับถม ไว้ริมชายฝั่ง ของแม่น้ำโขง เป็น จำนวนมาก เป็นประโยชน์ต่อพืช สามารถปลูกพืชไร่และพืชสวนได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีการจับจองพื้นที่ริมชายฝั่งแม่น้ำโขงตลอดแนวของหมู่บ้าน ใช้ปลูกพืชผัก สวนครัว และจะมีแม่บ้านมาดูแลรดน้ำ พรวนดิน ในช่วงยามเย็นของทุกวัน

นอกจากแหล่งน้ำจากลำน้ำโขงและแม่น้ำดุก จะช่วยให้ผลิตผลทางการเกษตรมีผลผลิตที่สูง เพียงพอต่อการดำรงชีวิตแล้ว ด้วยที่ชุมชนบ้านหาดไคร้มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำโขงมาโดยตลอด ยามที่ว่างจากการงานในภาคเกษตร ชาวบ้านจึงมักออกหาปลาในลำน้ำโขงไปเป็นอาหาร บางคนใช้เวลาว่างก่อนไปทำสวน ทำไร่ในตอนเช้า บางคนใช้เวลายามเย็น ไปทอดแห ใส่มองหาปลามาเป็นอาหารในครอบครัว ซึ่งปลาบริเวณลำน้ำโขงมีมากมายหลายชนิด (นิวัฒน์ และคณะ 2547: 66-67) เช่น ปลาสวาย ปลาจีน ปลาเลิม เป็นต้น โดยเฉพาะปลาบึกที่พบได้ในแม่น้ำโขง ด้วยมีลักษณะภูมิประเทศของบ้านหาดไคร้ ที่เป็นเกาะดอนกลางแม่น้ำ ในฤดูแล้งจะมีหาดงอกยื่นออกมา ทำให้กระแสน้ำไหลไม่เชี่ยว ก้นน้ำเป็นหาดทรายเรียบประกอบไปด้วย กรวดก้อนกลมๆ เล็กๆ ในฤดูร้อนปริมาณน้ำจะน้อยกว่าในฤดูฝน ทำให้ระดับน้ำไม่ลึกมากมีตะกอนน้อย จึงเหมาะแก่การจับปลาบึกมากที่สุด

ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ นอกจากเพื่อการหาปลาแล้ว แม่น้ำโขงบริเวณบ้านหาดไคร้นี้ ช่วงฤดูแล้งน้ำจะใส แสงแดดส่องถึงพื้นน้ำ พืชน้ำที่เป็นอาหารของปลาบึกเช่น เทา สาหร่ายน้ำจืดที่เรียกว่า “ไก” ก็เจริญงอกงามได้ดี แม่บ้านในชุมชนจะใช้เวลาว่างในการเก็บไกในแม่น้ำหรือที่เรียกว่า “จกไก” ไปรับประทานเป็นอาหาร ซึ่งไกแห้งจะมีราคาสูงกว่าไกสด จึงนิยมนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปหลากหลาย เพื่อการจำหน่าย เช่นไกแผ่นตากแห้ง ไกแผ่นปรุงรส ไกป่น จนกลายเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชน เป็นสินค้า OTOP ของชุมชนที่มีเพียงแห่งเดียวเลยก็ว่าได้ เป็นการสร้างรายได้ที่ดีแก่คนในชุมชนอีกทางหนึ่ง การเลือกเก็บไกแม่น้ำ จึงต้องมีความพิถีพิถัน ในการเลือกเก็บเพื่อให้ได้คุณภาพที่ดี เหมาะแก่การบริโภคมากที่สุด (จันทร์ ยงยืน สัมภาษณ์ : 2550)

“ไกที่จะเลือกเก็บ ต้องมีลักษณะเป็นเส้นยาวคล้ายเส้นผม สีเขียวอ่อนๆ ถึงจะกิ๋นลำ เส้นที่มันอ่อนๆ มันยังไม่ยาว ไม่เหนียว คนเก็บจะรู้ดีถึงเก็บมาก็ใช้ไม่ได้ เหลือไว้ให้มันแก่ผ่อง ปีหน้า ปีในจะได้กิ๋นแหม”

ถึงแม้ว่าทรัพยากรในชุมชนจะมีความอุดมสมบูรณ์ ที่เพียงพอกับความเป็นอยู่ของคนในชุมชน แต่การเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจสังคม ก็ทำให้คนในชุมชนหันไปประกอบอาชีพค้าขาย โดยมากจะเป็นผู้หญิง ที่เข้าไปค้าขายในตลาดสดอำเภอเชียงของ ผู้ชายนอกจากเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไป โดยจะออกไปหางานทำในห้างร้าน บริษัท ในอำเภอเชียงของและที่อื่นๆ แล้ว ยังมีการค้าขายกับชาวลาว ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว [4] (รัตนาพร 2546: 299) สินค้าที่นำไปจำหน่ายเช่น เครื่องอุปโภค บริโภคต่างๆ เช่น สบู่ ยาสีฟัน ของใช้ในครัวเรือน เครื่องใช้ไฟฟ้า เสื้อผ้าและยารักษาโรค อาหาร สินค้าที่น้าเข้าจากประเทศลาว มีของป่า เครื่องประดับ ไม้ ถ่านหิน เหล้า บุหรี่ ปลาสด เป็นต้น การค้าขายกับลาวในช่วงปี พ.ศ. 2500 – 2508 เป็นช่วงที่ฟูเฟื่อง ผู้คนสองฝั่งโขงทั้งไทย ลาวจึงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาก ส่วนใหญ่คนในชุมชนบ้านหาดไคร้ จึงได้รวบรวมสมัครพรรคพวก ที่มักเป็นเครือญาติกัน ไปทำการค้าขายกับคนในลาว ดังเช่นประสบการณ์ของพ่อหลวงบุญเรียน (บุญเรียน จินาราช สัมภาษณ์: 2550) ได้เล่าว่า ตอนเด็กเคยนั่งเรือไปกับบิดา เพื่อไปซื้อข้าวที่อำเภอเชียงแสนและบ้านท่าข้าวเปลือก อำเภอแม่จัน แล้วนำไปสีเป็นข้าวสาร บรรทุกลงเรือพร้อมกับสินค้าอื่นๆ ข้ามไปขายยังฝั่งลาว บางครั้งก็แลกเป็นของป่าที่หาได้ยาก กลับมาฝั่งเรา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2518 ประเทศลาวมีปัญหาทางการเมืองภายในที่ชาวบ้านเรียกว่า “ผู้กองแลปฏิวัติ”[5] (คำตั๋น ราชเสนา

[4] ภาคเหนือมีการค้าชายแดนสืบเนื่องมาจากอดีตหลายร้อยปีความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับรัฐไทอื่นๆทางตอนเหนือและลาวนั้นสืบสานได้จากประวัติศาสตร์อันยาวนาน โดยตามแผนพัฒนาฯฉบับที่เจ็ด รัฐได้มุ่งเปิดตลาดการค้าและการลงทุนในประเทศเพื่อนบ้านเพิ่มขึ้น ดูเพิ่มใน รัตนาพร: 2546

[5] ผู้กองแลเป็นผู้นำทางทหารลาวที่ดูแลกองกำลังทหารของลาวในขณะนั้น

สัมภาษณ์ : 2550) และได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ จึงทำให้การค้าขายกับลาวยุติลงช่วงหนึ่ง หากแต่ความสัมพันธ์ กับคนในประเทศลาวยังเป็นเหมือน พี่เหมือนน้องจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้อาชีพประกอบธุรกิจ ก็ขยายตัวเข้ามาในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่องและเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากอำเภอเชียงของเป็นอำเภอที่สงบเงียบ และอีกทั้งเป็นด่านชายแดนที่สามารถเดินทางผ่านไปในประเทศลาวได้ ประกอบกับภายในหมู่บ้านมีแหล่งท่องเที่ยวคือ ท่าจับปลาบึกที่หน้าวัดบ้านหาดไคร้ เมื่อถึงฤดูกาลแล้วมักจะมีนักท่องเที่ยวหลั่งไหลเข้ามารอชม การจับปลาบึกเป็นจำนวนมากทุกวัน ทำให้เกิดธุรกิจโรงแรม ร้านค้า ร้านอาหารขึ้นเลาะริมฝั่งแม่น้ำโขงเป็นจำนวนมาก จึงอาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันสังคมบ้านหาดไคร้มีการเปลี่ยนไปเป็นในลักษณะกึ่งเมือง กึ่งชนบท ที่นับวันก็จะเปลี่ยนไป กลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น แต่ก็ยังคงมีเสน่ห์ที่เรียบง่ายอยู่คงเดิม

ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ

แม้ว่าสภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การดำรงชีวิตที่ถูกปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา แต่ความเชื่อและศรัทธาของพระพุทธศาสนายังดำรงอยู่คู่กับชุมชนมาโดยตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีที่ผ่านมา ความเก่าแก่ของชุมชน นับตั้งแต่การก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นมา ก็ได้มีการสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมความเชื่อและจิตใจของผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วยกัน ไม่มีหลักฐานว่าวัดนี้เกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่ผู้สูงอายุในหมู่บ้านหลายคนได้กล่าวว่าเกิดมาเห็นหมู่บ้านก็เห็นวัด ซึ่งถือเป็นศูนย์รวมของพระพุทธศาสนา ที่ชาวบ้านยังให้ความศรัทธามาโดยตลอดถึงแม้ว่าปัจจุบันพระภิกษุที่จำพรรษาจะไม่ได้เป็นพระอาวุโสและไม่ใช่คนในพื้นที่เลยก็ตาม วัดยังมีความสำคัญต่อชุมชนนอกจากการประกอบศาสนกิจแล้ว ยังเป็นศูนย์รวมในการสืบต่อ ประเพณี วัฒนธรรม ซึ่งเห็นได้จาก การใช้ศาลาวัดเป็นที่รวมกลุ่มนัดหมายจัดทำกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เป็นที่พบปะ พูดคุยสำหรับกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน ในช่วงประเพณีสงกรานต์นอกจากมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ลานวัดยังเป็นสถานที่สำหรับจัดประกวด แข่งขัน งานฝีมือที่เกี่ยวข้องกับงานสงกรานต์ อีกด้วยเช่น การประกวดการก่อเจดีย์ทรายของกลุ่มบ้าน การประกวดขันบายศรี การประกวดตัดกระดาษตุง เป็นต้น

นอกจากที่วัดและพระพุทธศาสนาจะได้รับความเชื่อและศรัทธาจากชาวบ้านมาอย่างยาวนานแล้ว วัฒนธรรมความเชื่อด้านผีเจ้าที่ ผีบรรพบุรุษของคนในชุมชนก็ปรากฏให้เห็นได้จากสิ่งปลูกสร้างโดยทั่วไป เช่น **“หอปู่ย่า”** ซึ่งจะตั้งอยู่ภายในบริเวณบ้าน สร้างเป็นรูปทรงศาลาขนาดเล็ก มักจะปลูกไว้ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้าน ภายในศาลจะบรรจุเครื่องสักการะต่างๆ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน พวงมาลัยดอกไม้สด ดอกไม้แห้ง บ้างเป็นพวงมาลัยพลาสติกขนาดต่างๆ กันไป บางศาลมีผ้าสีสดใสพันรอบโคนเสา หอปู่ย่านี้ไม่ได้มีในทุกหลังคาเรือนในปัจจุบัน ยังคงพบเห็นได้เฉพาะบ้านที่มีผู้เฒ่า ผู้แก่อาศัยอยู่ด้วยเท่านั้น บ่งบอกถึงความเชื่อของคนที่ลดลงอย่างเห็นได้ชัด หอปู่ย่านี้มีไว้สำหรับบอกกล่าวและเลี้ยงผี เมื่อมีสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นเป็นพิเศษในชีวิตของลูกหลาน เช่น มีการเกิด การตาย การเจ็บป่วย การแต่งงาน การเพาะปลูกหรือแม้กระทั่งในยามเจ็บป่วย เพื่อเป็นการแจ้งให้ ผีปู่ย่าได้รับทราบความ

เป็นไปของลูกหลาน ช่วยแก้ไข ปัดเป่าส่งที่ไม่ดี รวมถึงการช่วยปกปักรักษา ให้ลูกหลานได้อยู่อย่างเป็นสุข ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีความผูกพัน และแสดงถึงความเคารพ สำนึกในบุญคุณของบรรพบุรุษมาโดยตลอด นอกจากนี้ยังพบระบบความเชื่ออื่นๆ ได้ในชุมชน โดยความเชื่อที่ยังคงพบในชุมชนนั้นมักจะมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต สุขภาพและจิตใจของคนในชุมชนอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ และเป็นการบ่งบอกถึงความผูกพันของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชนอีกด้วย โดยเฉพาะในการดูแลสุขภาพยามเจ็บป่วย ด้วยการพาไปรักษากับพระ รักษากับหมอสมุนไพร การสะเดาะเคราะห์ การถามผีย่าหม้อนึ่ง การเข้าทรงหรือการส่งแถน และด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำโขง ทำให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำมาอย่างยาวนาน ส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อจึงเป็นเรื่องราวของการแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ ที่ทำให้แหล่งน้ำ แหล่งอาหาร เอื้อต่อชีวิตของคนในชุมชนตลอดมา

ส่วนที่สอง

ความเชื่อและพิธีกรรม: ความหมาย วิธีคิด

คติความเชื่อของคนในชุมชนเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้อง ที่เกิดขึ้นภายในความรู้สึกทาง จิตใจของคนในชุมชน ซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ แต่สามารถทำความเข้าใจได้โดยผ่านศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม บรรทัดฐาน พิธีกรรมของชุมชน ความสัมพันธ์กับชีวิตของคนในชุมชน และการแสดงออกของความเชื่อ ที่มองผ่านรูปแบบพิธีกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน ล้วนแสดงถึงความต้องการสร้างความมั่นใจ และมีกำลังใจในชีวิต (ศรีศักร 2540: 15) การทำความเข้าใจกับความเชื่อต่างๆ ที่ปรากฏออกในวิถีชีวิต แนวความคิด และการประพฤติปฏิบัติของคนในชุมชนสามารถ มองผ่านการสื่อความหมายโดยผ่านสัญลักษณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งคนทั้งหลายยอมรับ นับถือยึดมั่น นับแต่ระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับสังคม ซึ่งสามารถทำความเข้าใจกับความเชื่อได้ โดยผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในวิถีชีวิต แนวความคิด และการประพฤติปฏิบัติของคนในชุมชน หรือท้องถิ่นที่ความเชื่อนั้นกำเนิดขึ้น (คำผุย 2543: 168) ในความเชื่อของชาวล้านนา (อานันท์ 2541: 6-14) มีการผสมผสานความเชื่อต่างๆ เข้ากับอำนาจหลายๆ อย่าง ที่ส่งผลหรือแสดงออกในรูปของพลังอำนาจที่มีผลกระทบต่อคนหรือชุมชนได้ โดย *ประการแรก* เป็นความเชื่อเรื่องการนับถือผี ซึ่งมีผีอยู่สองลักษณะคือผีดี ที่เป็นผีที่คอยปกปักษ์รักษา เช่นผีบรรพบุรุษ ผีอารักษ์ ผีเจ้านาย ผีที่ประจำอยู่ในภาชนะที่ใช้ยังชีพเช่น ผีนางดัง ผีหม้อนึ่ง ที่มีอำนาจในการพยากรณ์ ส่วนผีร้ายนั้นจะถูกจัดแบ่งเป็นหลายประเภท เช่น ผีที่ตายไม่ดี ตายผิดจากธรรม ชาติ ผีป่า ผีนางไม้ ผีกะ (ผีปอบ) ผีกระสือเป็นต้น *ประการที่สอง* เป็นความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ที่เป็นกฎ เกณฑ์ทางศีลธรรมเพื่อการควบคุมพฤติกรรม แต่จะเป็นการเน้นในระดับความสัมพันธ์ส่วนบุคคลใช้แก้ไขความขัดแย้งในระดับบุคคล *ประการที่สาม* เป็นความเชื่อทางโหราศาตร์ ทั้งด้านที่ทำให้

เกิดโชค และด้านที่ทำให้เกิดเคราะห์กรรม *ประการที่สี่* เป็นความเชื่อด้านพระพุทธศาสนา ที่มีพลังอำนาจทางศีลธรรม เป็นหลักการของกฎแห่งกรรม ซึ่งมีความเชื่อว่าบุญและกรรมเป็นพลังที่มีผลกระทบต่อสมดุลย์ของชีวิตบุคคลได้ *ประการที่ห้า* เป็นความเชื่ออย่างสุดท้าย ที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาประกอบด้วยความเชื่อหลักอยู่ 3 ประการ คือการผลิตซ้ำ อาวุโส และภูมิปัญญาซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก

พลังอำนาจที่อยู่ในความเชื่อรูปแบบต่างๆ จะประกอบกันขึ้นเป็นหลักศีลธรรมที่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การยังชีพของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งให้ความสำคัญต่อชีวิตและความอุดมสมบูรณ์ของครอบครัวและชุมชน โดยความเชื่อแต่ละประเภท ล้วนมีความสัมพันธ์กับสิ่งที่เป็นรูปธรรมสื่อความหมายผ่านสัญลักษณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดในการจัดพิธีกรรม (เช่น เครื่องเซ่น วัตถุบูชา การแสดง คำกล่าว ฯลฯ) เพื่อแสดงออกถึงพลังอำนาจที่ซ่อนเร้นนั้นให้มีความชัดเจน และสามารถจับต้องได้ เช่น พิธีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ พิธีเซ่นไหว้ผีอารักษ์ พิธีทรงเจ้า พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน ซึ่งรูปแบบการประกอบพิธีกรรมนั้น เป็นปฏิบัติการที่สะท้อนความคิด การให้ความหมาย และการตีความผ่านประสบการณ์ของมนุษย์ เพื่อแสดงออกถึงสติปัญญา ศักยภาพและอำนาจในการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน ของตนเอง (ทวิช 2541: 36 – 37) เช่นเดียวกับพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกที่เป็นแสดงออกถึงพลังอำนาจของคนในชุมชน ต่อการดำรงอยู่ของคนในชุมชนมาอย่างยาวนาน

ปลาบึก ความเชื่อและพิธีกรรม

เรื่องราวของความเชื่อของชุมชน เป็นเรื่องราวที่มองผ่านสายตาและทัศนะของคนในชุมชนที่แสดงออกโดยผ่านพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ ที่ประกอบด้วยความหมายที่เกิดจากสัญลักษณ์ และการปฏิบัติอย่างสร้างสรรค์ เป็นการปรากฏด้านกายภาพ และความเกรงกลัวต่ออำนาจลึกลับ (คำผุย 2543: 302) ดังเช่นพิธีกรรมการบวงสรวงปลาบึกที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวบ้านหาดไคร้ ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำโขงและปลาบึกมาโดยตลอด

ด้วยการที่บ้านหาดไคร้มีลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะแก่การจับปลาบึกมากที่สุด แม่น้ำโขงบริเวณบ้านหาดไคร้นี้มีลักษณะเป็นเกาะดอนกลางแม่น้ำอยู่ 3 ดอนใหญ่ๆ ที่เรียกกันว่าดอนโป่ง ดอนแวง และดอนกูด เรียงตามลำแม่น้ำทำให้แม่น้ำมีลักษณะเป็นช่องแคบ ในฤดูแล้งจะมีหาดงอกยื่นออกมาทำให้กระแสน้ำไหลไม่เชี่ยว กันน้ำเป็นหาดทรายเรียบประกอบไปด้วย กรวดก้อนกลมๆ เล็กๆ ในฤดูร้อนปริมาณน้ำจะน้อยกว่าในฤดูฝน ทำให้ระดับน้ำไม่ลึกมากมีตะกอนน้อย น้ำจะใสแสงแดดส่องถึงพื้นน้ำ พืชน้ำที่เป็นอาหารของปลาบึกเช่น เทา สาหร่าย (ไก) เจริญงอกงามได้ดี แม่น้ำโขงบริเวณบ้านหาดไคร้จึงมีความเหมาะสมในการจับปลาบึกมากกว่าบริเวณอื่น ปลาบึกจึงเปรียบเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ของแม่น้ำโขง

แต่เดิมการจับปลาบึกของชาวหาดไคร้ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปแบ่งกันกินโดยไม่มีการจำหน่าย เพราะมีความเชื่อว่าปลาบึก เป็นปลาที่ถือศีล มีความบริสุทธิ์ เพราะกินแต่ไกน้ำเป็นอาหารเท่านั้น ปลาบึกจึงเป็นปลาที่ศักดิ์สิทธิ์ มีเจ้าคอยคุ้มครอง ผู้ใดกินปลาบึกแล้วจะอายุยืนสุขภาพดี มีโชคลาภ มีบุญวาสนามาก ประกอบกับปลาบึกเป็นปลาที่มีขนาดใหญ่ที่สุดที่อาศัยในลำน้ำแห่งนี้ จึงได้รับการเรียกขานจากพรานปลาบึกว่า “ปลาเจ้าแห่งลำน้ำโขง” (เกรียงไกร 2542)

ในความเชื่อของชาวบ้านที่มองว่าปลาบึกเป็นปลาเจ้า ดังนั้นเมื่อจะจับปลาบึกจะต้องทำพิธีกรรมบวงสรวงต่อเจ้าน้ำ เจ้าท่า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าโพ้ง เจ้าลวงเสียก่อน “โพ้ง” ในภาษาถิ่นหมายถึงบริเวณน้ำไหลเซาะเข้าไปในแผ่นดินเป็นโพรง ภาษาอีสานเรียกว่า “วังน้ำ” หรือ “วังเวิน” ส่วนทางภาคกลางเรียกว่า “คุ้งน้ำ” เจ้าโพ้งจึงหมายถึงผีที่คอยดูแลปกปักรักษาบริเวณคุ้งน้ำ ส่วน เจ้าลวง คำว่า “ลวง”[6] เป็นคำใช้เรียกสถานที่ที่เป็นร่องน้ำสำหรับกั้นใส่ไซ ใส่หลี่ ใส่โพงพาง เจ้าลวงจึงหมายถึงผีที่คอยดูแลรักษาสถานที่แห่งนี้ และด้วยผีโพ้ง ผีลวง เป็นผีดีที่คอยปกปักรักษาแม่น้ำ ชาวบ้านจึงเรียกเป็น เจ้าโพ้ง เจ้าลวง ส่วนชาวอีสานมีความเชื่อว่าการจะทำการใดๆ เกี่ยวกับปลาบึกต้องของพญานาคผู้เป็นใหญ่ในลำน้ำโขงก่อน (วิเชียร 2541: บทนำ) ดังนั้นความเชื่อของชาวบ้านที่ทำพิธีกรรมบวงสรวงจึงเพื่อให้เจ้า ที่ได้ปกปักรักษาปลาบึกทราบ และอนุญาตให้จับได้ในจำนวนมาก และยังช่วยคุ้มครองให้ปลอดภัยจากอุบัติเหตุทางน้ำด้วย

จากการศึกษาของวิเชียร มีบุญ (2541) ได้สรุปความเชื่อของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกไว้สองประการที่เกี่ยวกับตัวของปลาบึก ดังนี้ *ประการแรก* ในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านมีคติความเชื่อว่าปลาบึกเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ มีเจ้าคอยคุ้มครอง การจับปลาบึกจึงต้องจัดให้มีพิธีกรรม เซ่นไหว้เสียก่อนจึงจะทำให้จับปลาบึกได้ เพื่อเป็นการขออนุญาตเจ้าของ ซึ่งชาวบ้านหาดไคร้ เชื่อว่าเป็นเจ้าโพ้งและเจ้าลวง ซึ่งเป็นผีที่ดี ที่อยู่ในแม่น้ำโขง ผีที่ดีจึงเปรียบเสมือนเทพเจ้าที่คอยคุ้มครองปลาบึกและปลาอื่นๆ ในลำน้ำโขง *ประการที่สอง* ความเชื่อเกี่ยว กับตัวปลาบึก ชาวบ้านหาดไคร้เชื่อว่าปลาบึกเป็นปลาที่มีบุญ เป็นปลาที่บริสุทธิ์ มีความฉลาด ไม่ทานสัตว์เป็นอาหารนอกจากไก ที่เป็นพืชน้ำเท่านั้น ประกอบกับปลาบึกเป็นปลาที่มีขนาดใหญ่เปรียบเสมือนกับราชาของปลาทั้งหมด ผู้ที่ได้รับประทานปลาบึกแล้วจะอายุยืนมีบุญวาสนา ซึ่งผู้ทำการศึกษาได้มีความคิดเห็นสอดคล้องกับแนวคิดที่ได้กล่าวถึง แต่มีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ด้วยความเชื่อของชาวบ้านที่เชื่อว่าเป็นการขออนุญาตผู้ที่เป็นเจ้าของที่ปกปักรักษาปลาบึก การจับปลาบึกได้มากต้องได้รับการอนุญาตจาก ผู้ที่เป็นเจ้าของเสียก่อน และเพื่อเป็นการแสดงออกถึงพลังอำนาจที่อยู่ในความเชื่อ ที่ซ่อนเร้นนั้นให้มีความชัดเจน และสามารถจับต้องได้ จึงถูกชาวบ้าน ให้ความหมายและแปรเปลี่ยนความเชื่อนั้นผ่านรูปแบบของการ ประกอบพิธีกรรมบวงสรวง ความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมจึงเป็นความเชื่ออีกประการหนึ่งที่อยู่ในความหมายของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก

[6] ในอีกความหมายหนึ่ง “ลวง”หมายถึงฟ้าหรือใหญ่หรือผู้เป็นใหญ่บนฟ้า

แต่ในรูปแบบความเชื่อที่ได้กล่าวถึงแล้วนั้น ในความหมายของชาวบ้านนอกจากในด้านความศักดิ์สิทธิ์แล้ว พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกยังมีความหมายในเชิงเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

พิธีกรรมการบวงสรวงปลาบึกในอดีตเป็นประเพณีที่มานานเท่าไร ไม่มีหลักฐานระบุไว้ แต่จากการศึกษาของนักวิชาการ ที่ได้สันนิษฐานว่าพิธีกรรมจับปลามีมาก่อนยุคประวัติศาสตร์ มาช้านานหลายพันปีแล้ว โดยสังเกตจากภาพเขียนสี ขนาดยาวประมาณ 200 เมตร ที่บริเวณหน้าผาริมแม่น้ำโขง อ. โขงเจียม จ. อุบลราชธานี ซึ่งเป็นภาพปลาบึกตัวยาวถึง ๔ เมตร มีเชือกคล้องคอ ซึ่งนักโบราณคดีเชื่อว่าน่าจะเป็นพิธีกรรมตัดไม้ข่มนามหรือพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการจับปลาบึก (ศรีศักร 2540) ส่วนพิธีกรรมจับปลาบึกของชาวบ้านหาดไคร้มีมานานเท่าไรไม่อาจทราบได้ ทราบแต่ว่าในปี 2420 พ่อเฒ่าหนานต๊ะ ยงยืนเป็นผู้นำในการทำพิธีกรรม (วิเชียร 2540: 4)

และเนื่องด้วยการล่าปลาบึกในสมัยก่อนเป็นการล่าโดยใช้วัสดุ อุปกรณ์ที่ประกอบขึ้นเองเป็นส่วนใหญ่เช่น ฉมวก นามหรือข่ายมองที่ต้องมีทักษะ ความชำนาญ ความสามารถในการใช้อุปกรณ์และการต่อสู้ระหว่างปลากับคน จึงนับเป็นการเดิมพันที่ยิ่งใหญ่ อย่างมีศักดิ์ศรีของคนล่าปลาบึก การประกอบพิธีกรรมการบวงสรวงปลาบึกจึงเป็นการแสดงถึงความเคารพและมีความสำนึกต่อธรรมชาติ โดยได้ยึดถือเป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนที่มีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน

การทำพิธีกรรมบวงสรวงของบ้านหาดไคร้จะกำหนดไว้ในช่วงของเดือนเมษายนของทุกปี เนื่องจากเป็นช่วงที่ปลาบึกจะเดินทางมาถึงบริเวณนี้เป็นบางส่วนแล้ว โดยอาศัยการสังเกตจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่ต้นโพธิ์ขนาดใหญ่สองต้นหน้าวัดหาดไคร้จะผลัดใบแตกใบใหม่ ดอกซอมพอ (ดอกหางนกยูง) เริ่มผลิดอกเป็นสีแดง กระแสน้ำตามธรรมชาติเริ่มสูงขึ้น เดิมพิธีกรรมก่อนจับปลาบึกจะมีขึ้นประมาณเดือนเมษายนหลังช่วงสงกรานต์ไป 4 – 5 วัน ซึ่งเรียกว่าพิธีป่า โดยจะทำกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ จัดทำขึ้นบริเวณดอนท้ายหาดบ้านหาดไคร้ ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร โดยสร้างศาลที่มีขนาดเล็กไว้จัดวางเครื่องบวงสรวง สำหรับการบวงสรวงเจ้าโพ้ง เจ้าลวง ทำการเสี่ยงทายจำนวนปลาบึก ที่จะจับได้และบูชาแม่ย่านางเรือให้ช่วยดูแล ปกปักรักษา ให้จับปลาได้จำนวนมาก เดิมจะทำเป็นกลุ่มประมาณ 4-6 คน เพราะการจับปลาบึกในสมัยก่อนใช้วิธีขึ้นห้างอยู่สามจุดที่สร้างอยู่ริมตลิ่ง เพื่อใช้สังเกตคลื่นน้ำเมื่อปลาว่ายน้ำขึ้นมา

การทำพิธีจึงทำ ณ ที่จุดของแต่ละกลุ่มประจำอยู่ พิธีกรรมจัดขึ้นง่ายๆ โดยคนภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับการจับปลาจะไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมพิธีกรรม ด้วยความเชื่อของและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม จนถึง พ.ศ. 2510 จึงได้รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มใหญ่กันทั้งหมู่บ้านผู้เข้าร่วมพิธีกรรมก็ยังเป็นเฉพาะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการล่าปลาบึกเช่นกัน และเมื่อจับปลาบึกได้ก็จะต้องทำพิธีบูชาแม่ย่านางเรือเพื่อแสดงความขอบคุณ ส่วนปลาบึกที่จับได้จะถูกแบ่งกันไป ตามความเชื่อของชาวลาวและชาวอีสาน ปลาบึกที่ถูกจับได้ตัวแรกของฤดูกาลเรียกว่าปลาเจ้า ต้องนำมาถวายเจ้าและทำอาหารเลี้ยงกันในหมู่พรานปลา ปลาตัวที่สองเรียกว่าปลาแก้ม ต้องนำมาเลี้ยงกันครึ่งหนึ่ง ส่วนที่เหลือจะเป็นของผู้ที่จับ

ปลาได้ ตัวที่สามเป็นต้นไปจึงเป็นของผู้ที่จับปลาได้ทั้งหมด ขณะที่บ้านหาดไคร้จะมีการแบ่งปันกันตามสัดส่วนการลงทุนโดยปลาที่จับได้จะแบ่งเป็น 4 ส่วน เจ้าของเรือ 2 ส่วน นายมอง 1 ส่วน ผู้ช่วยนายมอง 1 ส่วน (จันทร์ ยงยืน สัมภาษณ์: 2550)

ปัจจุบันพิธีกรรมการจับปลาบึกได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง โดยถูกจัดให้มีพิธีการที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นมากมายเช่น การจัดให้มีริ้วขบวนแห่ การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านพร้อมพิธีการอื่นๆ อย่างใหญ่โต ตามนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยได้เริ่มจัดทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2539 เพื่อเป็นการรับเสด็จเจ้าฟ้าชายอากิชิโนแห่งญี่ปุ่น มีการกำหนดให้วันที่ 18 เมษายน เป็นพิธีเมือง โดยใช้หาดหน้าวัดหาดไคร้เป็นสถานดำเนินการ มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นหลัก มีการสร้างศาลที่มีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าพิธีป่าเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม และมีผู้คนเข้าร่วมในพิธีมากมายจนถึงปัจจุบัน

ภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมที่มีความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติผ่านพิธีกรรม อันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถือเป็นการผลิตซ้ำของปฏิบัติการทางสังคมเพื่อแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเพื่อสืบทอดสำนึกและอุดมการณ์ของชุมชน (ยศ 2545: 22) เพื่อให้ชีวิตสามารถดำรงได้อย่างปกติสุขในชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต สภาพความเป็นอยู่ และจิตสำนึกของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ด้วยกระแสของการเปลี่ยนแปลง ที่ทำให้คนในชุมชนขาดความทรงจำร่วมกัน ในการจัดการทรัพยากรสาธารณะของชุมชน โดยเฉพาะเรื่องราวของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกที่ถือเป็นอีกหนึ่งวัฒนธรรมของชุมชน

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก: อัตลักษณ์ที่ถูกจัดสร้าง

เรื่องราวของปลาบึกที่เป็นเรื่องเล่าของผู้แก่ ถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมที่คนในชุมชนต่างยึดถือปฏิบัติมาในช่วงระยะเวลาอันยาวนานับเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่เป็นการมองผ่านสายตาและทัศนะของคนในชุมชน โดยมองประวัติศาสตร์จากเบื้องล่างหรือประวัติศาสตร์จากภายในผ่านเรื่องราวของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ที่จะทำให้เข้าใจถึงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทัศนคติความคิด ของคน ในชุมชนได้มากกว่า จึงเป็นข้อมูลสำคัญที่สะท้อนพัฒนาการทางความคิดของท้องถิ่น ได้เป็นอย่างดี นับเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต (living history) ที่มีการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ นอกจากนี้ ธิดา สาระยา (2529 : 26) ได้แบ่งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นออกเป็น 2 นัยได้แก่ *นัยแรก* การมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านระบบการเมือง ที่มองความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นหลักโดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ *นัยที่สอง*ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ต้องเน้นการมองประวัติศาสตร์โดยผ่านสายตาและทัศนะของคนในชุมชน พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกจึงเป็นประวัติศาสตร์ของชุมชนตามนัยที่สองนี้ เนื่องจากพิธีกรรมที่เกิดขึ้นถือเป็น วิถีชีวิต ที่มีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกัน ระหว่างสภาพแวดล้อมธรรมชาติกับคน ซึ่งคนในชุมชน ได้ถือปฏิบัติอย่างสร้างสรรค์ มาโดยตลอด ในมุมมองของคนในชุมชนจึงเป็นเรื่องของความเชื่อ พิธีกรรมที่ช่วยแสดงให้เห็นถึงความเคารพและมีความสำนึกต่อธรรมชาติ

อย่างนอบน้อมเพื่อสร้างความมั่นใจ และมีกำลังใจในการดำเนินชีวิต สิ่งที่คนในชุมชนได้ร่วมกันคิด ร่วมกันปฏิบัติ จึงมีความรู้สึกภาคภูมิใจในการเป็นเจ้าของ เป็นหนึ่งความภาคภูมิใจในเรื่องราวของชุมชนที่สร้างขึ้น เป็นอัตลักษณ์ ในความหมายของคนในชุมชน

แต่อัตลักษณ์ในสายตาของคนภายนอก เรื่องราวการบอกเล่าและการปฏิบัติของคนในชุมชน ต่อพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ถูกตีความหมายและสร้างภาพในมุมมองของวัฒนธรรมที่เป็นเพียงความสนุกสนาน ความยิ่งใหญ่ของพิธีกรรม ดังเห็นได้จากขบวนแห่แหนอันใหญ่โต และรูปแบบของพิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่อลังการ ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวที่พิธีกรรมถูกจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีการ และตอบสนองความต้องการของคนอีกกลุ่มหนึ่งนั้น ถูกคนในชุมชนมองว่าพิธีกรรมถูกลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ลง รวมทั้งไม่ได้สื่อถึงความหมายในความผูกพันของคนกับคน และคนกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ แก่ผู้ที่พบเห็นแต่อย่างใด

เรื่องราวที่ถูกนำเสนอในความแตกต่างของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ที่ถูกสื่อความหมายอันแตกต่างกันออกไป จึงเหมือนเป็นความขัดแย้งกัน ที่ถูกเชื่อมต่อกับเรื่องราวอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นการต่อต้าน การช่วงชิง ในการจัดสรรและการเข้าถึงทรัพยากรที่เกิดขึ้นในชุมชน (อานันท์ อ้างใน ชูศักดิ์ 2540: 37-40) เช่นเดียวกับเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของคนเมืองน่านที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ที่ถูกกีดกันและกำหนดจากรัฐและคนภายนอก การปรับแต่งวัฒนธรรม ให้สอดคล้องกับสังคมภายนอก และการต่อสู้กับการจัดสรรทรัพยากรจากภาครัฐ (ชูศักดิ์ 2540) และเรื่องราวของการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน ที่มีการจัดสรร การรื้อฟื้นภูมิปัญญาของชุมชนเพื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (อารยะ และคณะ: 2544)

ส่วนที่สาม

พิธีกรรมกับการเปลี่ยนแปลง

แม้ว่าเรื่องราวของปลาบึกที่เกิดขึ้นภายในชุมชน จะมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและคนในชุมชนเคยมีการจัดการกับทรัพยากรของตนเองมาโดยตลอด แต่ปัจจุบันการถูกแทรกแซงจากคนภายนอกทำให้ชุมชนสูญเสียอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรไปด้วย ซึ่งจะนำเสนอผ่านพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ที่จะนำเสนอให้เห็นภาพ พิธีกรรมป่าและพิธีกรรมเมือง เปรียบเทียบตามลำดับขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมดังนี้

บทนำ

การจัดเตรียมพิธีป่า ในช่วงเวลาสายของวันพฤหัสบดีที่ 3 พฤษภาคม 2550 ท่ามกลางเปลวแดดร้อนของ เวลาใกล้เที่ยง บริเวณตอนท้ายหาดห่างจากหมู่บ้านไปทางทิศใต้ล่องตามแม่น้ำโขงลงไปประมาณ 1 กิโลเมตร พิธีป่า ถูกจัดเตรียมขึ้นอย่างเงียบๆ มีผู้เข้าร่วมพิธีเป็นเจ้าของเรือจำนวน 4 ลำ คนหาปลาจำนวน 7-8 คน แม่บ้านที่เป็นภรรยาของเจ้าของเรือจำนวน 4-5 คน ทุกคนช่วยกันลำเลียงข้าวของเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับพิธีบวงสรวงมาถึงที่จัดทำพิธีและต่างแบ่งหน้าที่กันในการจัดเตรียมอย่างกุลีกุจอ

ภาพของผู้ชายส่วนหนึ่งที่ช่วยกัน จัดเตรียมสถานที่ซึ่งเป็นที่เคยทำพิธีบวงสรวงมาในปีก่อนๆ มีลักษณะเป็นที่ดอน ชาวบ้านเรียกว่า "ดอนมะหิน" ชาวบ้านจะช่วยกันถางป่าบริเวณนี้ให้เป็นส่วนที่ใช้ตั้งศาล ที่สร้างขึ้นด้วยไม้ไผ่ ที่ตัดมาทำเป็นเสา 4 ต้น ขนาดกว้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม 1×1.20 เมตร หญ้าคาถูกนำมาผูกติดกันเป็นแผงสำหรับมุงเป็นหลังคา โดยทำเป็นรูปทรงเพิงหมาแหงน พื้นของศาลถูกยกขึ้นสูงจากพื้นดินประมาณ 2 ศอก ใช้ไม่ไผ่ขัดแตะปูเป็นพื้นมัดติดกันด้วยเส้นตอก ปูทับด้วยใบตองกล้วย หันหน้าไปทางแม่น้ำเพราะมีความเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตของเจ้าผู้เป็นเจ้าของปลาบึกและเชื่อว่าเป็นการหันหน้าไปหาพระธาตุปางอ่ายทางฝั่งลาว

พระธาตุปางอ่ายเป็นพระธาตุโบราณที่มีความศักดิ์สิทธิ์ บริเวณหน้าพระธาตุจะเป็นวังน้ำลึก ฝูงปลาจะมาชุมนุมกันบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก เสมือนเป็นการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลบริเวณนี้ ในการขออนุญาตจับปลาอื่นๆ ด้วย อีกบางส่วนของกลุ่มผู้ชายก็ช่วยกันเตรียมหมู สำหรับใช้เป็นเครื่องเซ่นบ้างต้มน้ำ บ้างเตรียมชำแหละ การจัดเตรียมเครื่องเซ่นหากเป็นสัตว์ใหญ่เช่น หมู วัว ต้องอาศัยแรงงานจากผู้ชายในชุมชนเป็นผู้จัดเตรียม ความจำเป็นในการจัดเตรียมเครื่องเซ่นพิธีกรรมให้ครบถูก ต้องตามกระบวนการพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกเชื่อว่าจะทำให้เกิดความขลังและศักดิ์สิทธิ์ แต่สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ คือ สัตว์ ประเภทและปริมาณของสัตว์ที่ใช้ขึ้นอยู่กับการเสี่ยงทายของแต่ละปีว่าผีต้องการหมูกี่ตัวหรือไก่กี่ตัว

ภาพของผู้หญิงช่วยกันจัดเตรียมเครื่องครัว เครื่องปรุง สำหรับจัดทำอาหารที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นกันอย่างขะมักเขม้น ส่วนเครื่องบวง สรวงผู้จัดเตรียมจะเป็นภรรยาของพ่อหมอ หรือผู้ช่วยพ่อหมอ ซึ่งจะมีกรวยดอกไม้ กรวยหมากพลู ข้าวเหนียว เหล้าขาว น้ำดื่ม ขนม ผลไม้ ส่วนหนึ่งของผู้หญิงช่วยจัดเตรียมดูความเรียบร้อยของเรือที่นำมาเข้าพิธีในวันนี้ด้วย

อีกส่วนหนึ่งในการจัดพิธีเมือง ในวันที่ 18 เมษายน 2550 เวลาเริ่มเข้าสู่ช่วงสายๆ ของ บริเวณศาลาใกล้กับพิพิธภัณฑ์ปลาบึกและปลาน้ำจืด ที่บริเวณโดยรอบถูกจัดให้เป็นเหมือนสวนสาธารณะ เมื่อยืนด้านหน้าของพิพิธภัณฑ์หันหน้าไปสู่แม่น้ำโขง จะเห็นสนามเด็กเล่นและเครื่องเล่นของเด็กอยู่ด้านขวามือ เมื่อเดินตามทางเดินลงไปด้านล่างจะพบกับอาคารชั้นเดียว ที่เชื่อมต่อจากทางเดินสำหรับใช้แสดงนิทรรศการเกี่ยวกับปลาบึก ปลาน้ำจืดและอุปกรณ์การใช้หาปลา หลากหลายชนิด ด้านล่างสุดมีลานกว้างติดกับถนนเลียบลำน้ำโขง มีการจัดเตรียมเวทีการแสดงดนตรีและการละเล่น ผ้าป้ายสีเหลืองขนาดใหญ่บอกให้ทราบว่าเป็นงานสงกรานต์อภิบาลปลาบึก ปี พ.ศ.2550 และงานประเพณีแข่งเรือ โดยเทศบาลตำบลเวียงเชียงของ ทำให้ทราบว่าพิธีบวงสรวงปลาบึกถูกจัดเป็นส่วนหนึ่งของงาน

ส่วนทางซ้ายมือบริเวณด้านล่างใกล้กับทางเดินที่เชื่อมต่อจากศาลาลงมาสู่ถนนริมแม่ น้ำโขง ถูกจัดให้เป็นส่วนของการประกอบพิธีบวงสรวง ศาลชั่วคราวถูกปลูกสร้างด้วยไม้ไผ่ ขนาดเสา 6 ต้นคล้ายกับปะรำพิธีขนาดเล็ก สูงท่วมศรีษะ ขนาดกว้าง 1.5 x 1.5 เมตร หลังคาสร้างเป็นทรงหน้าจั่วปูทับด้วยหญ้าคาที่ถูกมัดเป็นแผง พื้นปูด้วยฟากไม้ไผ่ ด้านข้าง 3 ด้านยกเว้นด้านหน้าถูกกั้นด้วยไม้ไผ่เป็นราวสูงขึ้นมาประ มาณ 1 ศอก ร้อยเชือกเป็นฟันปลากับไม้ไผ่ที่ยึดติดอยู่กับพื้นฟาก มีแคร่ไม้ไผ่ที่เชื่อมต่อลงมาด้านหน้าอยู่ 3 ระดับ ศาลหลังนี้ถูกประดับประดาอย่างสวยงาม เสา 6 ต้นถูกพันด้วยริ้วกระดาษหลากสี และเสามุม ทั้ง 4 ต้นถูกมัดด้วยต้นกล้วยและต้นอ้อย ด้านบนขื่อหลังคาถูกติดด้วยริ้วกระดาษโยงมาที่ขอบกั้น 2 ด้าน ทั้งซ้ายและขวา ส่วนแคร่ทั้ง 3 ระดับถูกผูกด้วยริ้วผ้าสีแดง สีเขียว ด้านหน้าของพื้นศาล วางตั่งไม้โต๊ะหมู่บูชาขนาดเล็กไว้ 2 ตัว ตัวที่อยู่ด้านในวางแจกันดอกไม้ 2 กระถางตัวด้านหน้ามีกระถางธูปและเทียนไข สีเหลืองขนาดยาว 1 ฟุต จำนวน 2 เล่มและรูปจำลองของปลาบึกขนาดยาว 1 ฟุตไว้หนึ่งตัว ทุกสิ่งทุกอย่างถูกจัดเตรียมไว้อย่างลงตัว รอเวลาที่พิธีจะเริ่มขึ้น

แสงแดดแรงกล้าขึ้นทุกที ผู้เข้าร่วมพิธีบางส่วน รวมทั้งชาวบ้านหมู่บ้านข้างเคียงทยอยมาในงาน แต่บุคคลสำคัญที่เชิญร่วมงาน ยังไม่มาถึง พิธีจึงไม่เริ่มขึ้น จวบจนกระทั่งสายใกล้เที่ยง ขบวนแห่จึงได้เริ่มขึ้น จากขบวนเรือที่ไปรวมกันบริเวณทางทิศเหนือขึ้นไป บริเวณท่าเรือบั๊คที่เป็นศูนย์รวมของนักท่องเที่ยวที่จะข้ามไปยังฝั่งลาว เรือล่องผ่านบ้านศรีดอนชัย บ้านสบสม จากจุดเล็กๆ สุดสายตา เวลาผ่านไปประมาณ 20 นาที ขบวนเรือเริ่มมองเห็นได้ชัดเจนขึ้น ขบวนเรือ 15 ลำถูกประดับตกแต่งอย่างสวยงาม ด้วยริ้วธง ผ้าแพรหลากสี บ้างจำลองเจดีย์องค์เล็กไว้บนเรือ บ้างมีหมูจำลอง หรือพญานาคอยู่บนเรือ ทราบว่าเป็นขบวนเรือของแต่ละหมู่บ้านที่ตกแต่งสำหรับการแข่งขันเรือแจวของแต่ละหมู่บ้าน ในเขตเทศบาลตำบลเวียงเชียงของที่ได้จัดเมื่อหลายวันก่อน และได้ทำการชิงชนะเลิศเรือพายไปเมื่อวานนี้

แล้ว ในวันนี้แต่ละหมู่บ้านจึงนำขบวนเรือเหล่านี้มาร่วมในขบวนแห่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเรือแต่ละลำเทียบท่าบริเวณริมน้ำโขงบริเวณที่จัดพิธีได้มีการจัดเตรียมขบวนเดินแห่บริเวณศาลาด้านบนอีกครั้ง

เครื่องบวงสรวง

ในพิธีป่าเมื่อการสร้างศาลเสร็จสิ้นลง ทุกคนช่วย กันจัดเตรียมสิ่งต่างๆ จนเสร็จสิ้น พ่อหมอจะเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องบวงสรวง เครื่องเซ่นไปวางไว้บนศาล พร้อมทั้งตรวจดูความเรียบร้อยที่จัดทำพิธีกรรมต่อไป เครื่องบวงสรวงในปีนี้ประกอบไปด้วย

1. กรวย (สวย) แต่ละกรวยใส่ดอกไม้ เทียนเหลืองเล่มเล็ก 1 คู่ จำนวน 12 กรวย สำหรับใช้บวงสรวงเจ้าทั้งหมดจำนวน 12 เจ้า อันได้แก่ เจ้าโพ้ง เจ้าลวง เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแคว้น เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน เจ้าพ่อปลาบึก ผีตายห่า ผีตายโหงและจัดทำสำหรับเรือที่เข้าร่วมพิธีอีกจำนวน 4 กรวย (ทำตามจำนวนเรือจับปลาบึกในปีนี้)

2. กรวย (สวย) แต่ละกรวยใส่หมากและพลู จำนวน 12 กรวย สำหรับใช้บวงสรวงเจ้าทั้งหมดจำนวน 12 เจ้าและอีกจำนวน 4 กรวย(ทำตามจำนวนเรือจับปลาบึกในปีนี้)

3. ธูปจำนวน 9 ดอก แทนความหมายของความเจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้า

4. เทียน 2 คู่ สำหรับจุดบูชาพระรัตนตรัยจำนวน 1 คู่สำหรับจุดบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อัญเชิญมาในพิธีกรรมอีก 1 คู่

การเสี่ยงทายเครื่องเซ่นในปีนี้ พ่อหมอ และผู้ช่วยพ่อหมอจะมาที่บริเวณที่จะประกอบพิธีก่อนหน้า และจะสอบถามแก่ผีโพ้งผีลวงว่าปีนี้มีความประสงค์จะกินสัตว์อะไร ขณะที่ผู้ช่วยพ่อหมอจะเอาเม็ดข้าวเปลือกที่เตรียมมาวางลงบนเสื่อที่ปูไว้ ส่วนพ่อหมอจะขานชื่อสัตว์ไล่ไปทีละชนิด เช่น ต้องการกินไก่หรือไม่ ถ้ากินขอให้หมอหยิบเม็ดข้าวเปลือกนับแล้วได้เป็นคู่ๆ พอดี แต่ถ้าหยิบเม็ดข้าวเปลือกมานับแล้วเป็นคี่ แสดงว่าผีไม่กินไก่ต้องเปลี่ยนชื่อสัตว์ใหม่จนตรงกับที่ผีต้องการ ในอดีตชาวบ้านจะรวบรวมเงินกันคนละเล็กละน้อย เพื่อนำมาใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมหรือบางครั้งผู้ไม่มีเงินทองก็จะนำสิ่งของที่มีอยู่ เช่น นำไก่ ข้าวปลาอาหาร มาสมทบ เป็นต้น ในปีนี้ค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมได้มาจากการรวบรวมจากผู้ที่ต้องการออกหาปลาที่เป็นเจ้าของเรือจำนวน 4 ลำ เครื่องเซ่นที่เสี่ยงทายได้ในปีนี้ได้แก่ หมู ดังนั้นเครื่องเซ่นจึงประกอบด้วย

1. หมูยังมีชีวิต 1 ตัว
2. ข้าวเหนียว 1 ห่อ
3. ผลไม้ตามฤดูกาล จำนวนตามความเหมาะสม ในปีนี้ได้จัดผลไม้มาใช้ในการประกอบพิธีกรรม ดังนี้ มะพร้าว 1 ลูก,เงาะ 1 ถุง, ส้มเขียวหวาน 1 ถุง
4. เหล้าขาว 4 ขวด
5. น้ำดื่ม 1 ขวด
6. น้ำอัดลม 3 ขวด

ส่วนเครื่องเซ่นสังเวยที่นำมาใช้ในพิธี กรรมมีความสำคัญอย่างยิ่ง นอกจากประเภทและจำนวนสัตว์ ที่ต้องมีการเสี่ยงทายแล้ว นอกจากนั้นจะถูกจัดหามาในปริมาณที่เหมาะสม ส่วนหมูที่เสี่ยงทายได้จะถูกจัดแบ่งไปประกอบอาหารนำเนื้อและเครื่องในมาร่วม กันทำอาหารพื้นเมือง 2-3 อย่าง เช่น ลาบหลู้ ส้า เลือดหมู ปิ้ง ย่างและต้ม ส่วนที่สำคัญ คือ หัว ขา และหาง จะถูกนำไปต้มแล้วจัดใส่ภาช นะขึ้นไปไว้ที่บนศาลพร้อมกับเครื่องเซ่นอื่นๆ พร้อมกับเนื้อทั้งหมดที่ไม่ได้นำไปทำอาหารก็ต้องนำมาถวายด้วย

ด้านพิธีเมือง เครื่องบวงสรวงและเครื่องเซ่น ได้จัดจ้างกลุ่มแม่บ้านให้จัดทำ โดยถูกจัดวางเรียงรายไว้อย่างเป็นระเบียบ ภายในโตกไม้ไผ่สานทรงสูงจำนวน 4 ใบ สองใบแรกบรรจุหัวหมูและเครื่องในที่ต้มสุกแล้วอย่างละหนึ่งชุด อีกสองใบถูกบรรจุขาหมูและชิ้นส่วนโตกละหนึ่งชุดอีกเช่นกัน ส่วนไก่ต้มสุกพร้อมเครื่องในถูกจัดวางไว้ในโตกใบเล็กสีแดง โตกละสองตัว โตกบรรจุข้าวเหนียว 1 โตก เครื่องบวงสรวง ที่เป็นดอกไม้ ธูปเทียนถูกจัดเตรียมไว้ในโตกหวายสานขนาดย่อม ประกอบด้วยกรวยที่บรรจุหมากพลูอย่างละหนึ่งคำ จำนวน 6 กรวย กรวยดอกไม้พร้อมเทียนเหลือง 2 เล่ม จำนวน 6 กรวย หมากพลูอีกจำนวนหนึ่งถูกร้อยเป็นพวงวางไว้บนโตก ด้านบนสุดมีธูปวางไว้อีก 1 ห่อ ส่วนโตกสานขนาดใหญ่อีกสองใบถูกบรรจุผลไม้ตามฤดูกาล ขนมหวานประกอบด้วย แตงโม มะพร้าว มะม่วงดิบ มะม่วงสุก แตงแคนตาลูป มังคุด เงาะ กล้วยหอม แอปเปิ้ล ขนมชั้น ขนมวุ้นกะทิ ส่วนบนโต๊ะมีขวดเหล้าขาว จำนวน 4 ขวด น้ำเปล่าบรรจุขวดพลาสติกจำนวน 6 ขวด และยังมีพานพุ่มบายศรี 3 ชั้นที่ถูกจัดแต่งไว้เป็นอย่างสวยงาม

กระบวนการเข้าสู่พิธีกรรม

เมื่อทุกอย่างถูกจัดเตรียมไว้หมดแล้ว ในพิธีป่า พ่อหมอจะจัดวางทุกสิ่งไว้บนศาล โดยจัดวางกรวยดอกไม้ กรวยดอก เรียงไว้ด้านหลังสุด ส่วนธูปและเทียน พ่อหมอนำไปไว้ ด้านขวามือของศาล ส่วนเครื่องเซ่นสังเวย ทั้งอาหารประ เภทคาว หวาน บุหรี่ ผลไม้ เครื่องดื่ม ใช้สำหรับเซ่นสรวงแก่ผีทั้งหลาย โดยจัดวางน้ำดื่มน้ำ อัดลม เหล้าขาว ไว้ด้านหน้ากรวยดอกไม้ ผลไม้ ขนมหวานถูกจัดวางไว้ด้านซ้ายของศาล ด้าน หน้าสุดของศาลจะจัดวาง อาหารทุกประเภทที่ได้จัดปรุงขึ้น สำหรับตำแหน่งในการจัดวางขึ้น อยู่กับความเหมาะสม และสะดวก ส่วนใหญ่เครื่องเซ่นที่จะต้องนำมาป้อนแก่เจ้าทั้ง หลายจะถูกจัดวางไว้ด้านหน้าของศาลเพื่อสะดวกในการหยิบจับต่อไป

ส่วนพิธีเมือง เมื่อมองจากด้านล่างขึ้นไปบริเวณศาลาด้านบน ภาพที่มองเห็น คือผู้นำพิธีในชุดพื้นเมืองผ้าฝ้ายทอ สวมเสื้อสีขาว กางเกงสะดอสีกรมท่า เดินถือพานบรรจุข้าวเหนียวที่ใช้สำหรับเป็นเครื่องบวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก นำหน้าขบวนลงมาจากศาลาด้านบน ตามมาด้วย นางรำที่สวมชุดพื้นเมืองอย่างสวยงาม นำเครื่องสักการะ เครื่องเซ่น ทยอยลงมาจากด้านบนเริ่มจากโตกหัวหมู โตกไก่พุ่มบายศรี โตกผลไม้ เหล้าขาว น้ำดื่ม ตามด้วยขบวนช่างฟ้อน นางรำที่มาร่วมพิธี เมื่อถึงด้านหน้าศาล ขบวนแห่เครื่องสักการะ เครื่องเซ่นได้หยุดลง จากนั้นได้เข้าแถวเรียงขนานไปกับถนน อยู่ด้านหลังของ

ผู้นำ พร้อมกันนั้นพ่อหมอ พร้อมกับผู้ช่วยหมออีกจำนวน 2 คน ได้ขึ้นยืนบนแคร่ไม้ด้านล่างสุดของศาล โดยพ่อหมอยืนตรงกลาง อีกสองคนยืนด้านซ้ายและขวาของพ่อหมอ จากนั้นผู้นำในพิธี ได้นำโตกข้าวเหนียวไปวางไว้ชั้นที่สองของแคร่ไม้ พร้อมกับทยอยเครื่องสักการะ เครื่องเซ่นทุกอย่างขึ้นวางไว้บนแคร่ไม้ มีพ่อหมอและผู้ช่วยเป็นผู้จัดวาง ลำดับของการจัดวาง เครื่องบวงสรวงจะถูกนำไปไว้ชั้นบนสุดของแคร่ไม้ โดยพุ่มบายศรีถูกวางไว้ด้านซ้ายมือสุด โตกผลไม้ขนมหวานและน้ำดื่ม ถูกวางไว้ตรงกลาง และด้านขวามือสุด บนแคร่ชั้นที่สอง เครื่องเซ่นจะถูกจัดวางไว้ ตรงกลางเป็นโตกข้าวเหนียวที่ถูกวางไว้ก่อนแล้ว ลำดับถัดออกไปเป็นโตกไก่ ถัดจากโตกไก่ก็เป็นโตก หัวหมู แล้วเป็นโตกขาหมูเรียงตามลำดับจากด้านในไปสู่ด้านนอกเหมือนกันทั้ง สองด้าน ส่วนด้านหน้าสุดของชั้นที่สองวางเรียงเหล้าขาวจำนวน 4 ขวดไว้

การประกอบพิธีกรรม

พิธีป่าถูกเริ่มขึ้น เมื่อทุกอย่างครบถ้วน ซึ่งก็เป็นเวลาใกล้เที่ยงวันแล้ว พ่อหมอนั่งลงที่หน้าศาล จุดเทียน 1 คู่ ธูป 9 ดอกเพื่อบอกแก่ผีโพ้ง ผีลวงว่า ได้นำเครื่องสักการบูชาและเครื่องเซ่นสังเวยมาแล้ว และขออนุญาตในการทำพิธีต่อไป พร้อมกับกล่าวคำขออนุญาตว่า

“ข้าแต่เจ้าโพ้ง เจ้าลวง เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแคว้น เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน เจ้าพ่อปลาบึก ผีตายห่า ผีตายโหง ตังหลายหมู่ข้าได้นำเอาเครื่องเซ่นไหว้สักการะบูชา อันมีหมูตั๋วนึง เป๋นเก๊า เหล้ายาปลาปิ้ง ข้าวตอกดอกไม้ และเครื่องกิ๋น มาบอกมากล่าวแก่เจ้าตังหลาย ขอหื้อฮู้หื้อแจ้ง และจะขอได้เยียะพิธีเลี้ยงต่อไป๋เน้อ” [7]

เมื่อหมอกล่าวคำเชิญจบลง พ่อหมอจะนำไม่ไผ่ท่อนหนึ่งมีความยาวขนาดวาเศษมาเพื่อทำพิธีเสี่ยงทายดูว่าผีลงมาหรือยัง หมอจะถือไม้แล้วอธิษฐานยกขึ้นเหนือหัวพูดว่า “ ข้าฯแต่เจ้าทั้งหลาย เมื่อลงมาแล้วก็หื้อแสดงอิทธิฤทธิ์แก่ฝูงข้าฯ ด้วยการวาไม้หื้อเกินศอกออกวาเทอญฯ” หมอจะทำการวาไม้ปรากฏว่าไม้ยาวเท่ากับช่วงแขนของหมอพอดี แสดงว่าผียังไม่ลงมา หมอจะกล่าวคำเชิญและอ้อนวอนใหม่ แล้วถามด้วยการพูดเสี่ยงทายว่า ถ้าผีมาแล้วขอให้ไม้วาสั้นเข้า ปรากฏว่าไม้ที่หมอเสี่ยงทายสั้นเข้ากว่าช่วงแขนของหมอประมาณ 1 คืบ แสดงว่าผีลงมาแล้ว

ครั้นรับทราบว่าผีลงมารับเครื่องบวง สรวง เครื่องเซ่นแล้ว พ่อหมอเริ่มประกอบพิธี จุดธูปเทียนบูชาเจ้าพ่อปลาบึกอีกครั้งหนึ่ง แล้วนั่งคุกเข่าอยู่ตรงหน้าศาล มือสองข้างแตะที่แท่นไม้หรือพื้นของศาล แล้วกล่าวเชิญผีโพ้ง ผีลวง เจ้าน้ำ เจ้าท่า ให้เข้ามารับเครื่องเซ่นสังเวยที่จัดไว้ โดยกล่าวว่า

---

[7] จากคำกล่าวมีความหมายว่า “ข้าฯ แต่เจ้าโพ้ง เจ้าลวง เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแคว้น เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน เจ้าพ่อปลาบึก ผีตายห่า ผีตายโหงทั้งหลาย วันนี้ฝูงข้าฯทั้งหลายได้นำเอาเครื่องเซ่นไหว้สักการะบูชา มีหมู 1 ตัว พร้อมกับเหล้ายาปลาปิ้ง ข้าวตอกดอกไม้และของกินมาบอกกล่าวแก่เจ้าทั้งหลาย ขอให้รับรู้และจะได้ขอทำพิธีบวงสรวงต่อไป”

“กราบไหว้สา เจ้าพ่อปลาบึกเป๋นเจ้า ข้าพเจ้าผู้เป๋นหมอ เป๋นพรานถึงเวลาจะตกปลา หากิ๋นแล้ว ต่างคนต่างมีบุปผา วาจา ขันข้าวตอก ดอกไม้และลำเตียนจะมาขออาราธนา อัญเจินเจ้าพ่อปลาบึก ขึ้นมาสู่ อาทาน ฮ้านหอ เพื่อจะได้บวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก ในวันนี้ขอหื้อเจ้าพ่อปลาบึกไปจัก ไปจวนเอา เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแควัน เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน ได้มารับมารองของเหล่านี้ หื้อได้ กิ๋นอิ่ม หนำสำราญ แล้วขอหื้อเจ้าพ่อปลาบึกไปเอาปลามาเล่นมาลอยเพื่อจะได้กิ๋นหอมต๋อม ม่วนต่อไป” [8]

หลังจากที่หมอกล่าวเชิญผีแล้ว พ่อหมอจะรินสุราใส่แก้ววางบนศาล พร้อมกับตักข้าวปลา อาหาร ทุกชนิดที่ได้จัดทำขึ้น เป็นคำๆ ในปริมาณพอสมควรวางไว้บนศาล รอเวลาประมาณว่าให้ผีได้ กินเครื่องเซ่นสังเวย หมอจะออกจากหน้าศาลไป รอเวลาสักครู่แล้วจึงกลับเข้ามาใหม่ เพื่อขออนุญาต เก็บเครื่อง เซ่นสังเวย ว่าผีได้รับเครื่องเซ่นจนอิ่มหนำสำ ราญดีหรือยังโดยมีการเสี่ยงทายด้วยการวาไม้ อีกครั้งหนึ่ง พ่อหมอจะอธิษฐานอีกครั้งหนึ่งว่า หากผีท่านรับเครื่องเซ่นเพียงพอแล้วก็ขอให้ไม้วาออก เกินช่วงแขนด้วย หากไม้ยังไม่ยาวเกินช่วงแขนก็แสดงว่าผี ยังรับเครื่องเซ่นไม่เพียงพอ ต้องสอบถาม ใหม่ จนกระทั่งความยาวของไม้วาออกเกินช่วงแขนของพ่อหมอ นั่นแสดงว่าผีพึงพอใจและรับเครื่องเซ่น อย่างเพียง พอแล้ว พ่อหมอจะคุกเข่าลงที่หน้าศาลอีกครั้งหนึ่งแล้วขออนุญาตเก็บเครื่องเซ่นลงจากศาล โดยกล่าวว่า “ กราบไหว้สา หากเจ้าพ่อปลาบึกและเจ้าตั้งหลายได้ กิ๋น อิ่มหนำสำราญแล้ว ข้าน้อยขออนุ ญาตเก็บขันเก็บโตก ขอนำเครื่อง เซ่นไปแบ่งไป สู่กั๋นกิ๋น เพื่อเป๋นโชคเป๋นชัย หื้อได้หมาน หื้อได้ปลา กั๋นกู่ผู้ กู่คน เน้อ ” แล้วพ่อหมอและผู้ช่วยก็จะลำเลียงเครื่องเซ่นลงจากศาล ไปแบ่งกันรับ ประทานในหมู่ ของชาวบ้านที่มาร่วมพิธี เพื่อความเป็นศิริมงคลของทุกๆ คน

จากนั้นพ่อหมอและเจ้าของเรือทุกลำจะนำกรวยดอกไม้ กรวยหมากพลูอย่างละ 1 กรวย ที่ผ่าน พิธีกรรมบวงสรวงไปบอกกล่าวแม่ย่านางในเรือของตนเอง ซึ่งมีความเชื่อว่าแม่ย่านาง มี 3 ตน (จันทร์ ยงยืน สัมภาษณ์ : 2550) คือ นางผมหอมอยู่หัวเรือ นางคำฟูอยู่กลาง และนางแก้วอยู่ท้าย เรือ[9] ให้ได้มีโชคลาภในการออกหาปลาต่อไป โดยนำไปวางไว้ที่บริเวณหัวเรือ โดยพ่อหมอจะกล่างบอก แม่ย่านางว่า “กราบไหว้สา แม่ย่านาง วันนี้หมู่ข้าได้เลี้ยงผีโพ้ง ผีลวงแล้วขอหื้อ แม่ย่านาง ช่วยหื้อมีโชค มีลาภ ได้หมาน และขอหื้อแม่ย่านางช่วยปกปัก รักษาบ่หื้อได้มีอุบัติเหตุ เภทภัยใดๆ

[8] จากคำกล่าวมีความหมายว่า “กราบไหว้สา เจ้าพ่อปลาบึกผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าผู้เป็นหมอ เป็นพรานถึงเวลาจะตกปลา ทำมาหากินแล้ว ต่างคนต่างมีบุปผา วาจา ขันข้าวตอก ดอกไม้และลำเทียนจะมาขออาราธนา อัญเชิญเจ้าพ่อปลาบึก ให้ขึ้นมาสู่ ศาล เพื่อจะได้บวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก ในวันนี้ขอให้เจ้าพ่อปลาบึกไปเชิญชวนเอา เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแควัน เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน ได้มารับมารองของเหล่านี้ ให้ได้กินอิ่มหนำสำราญ แล้ว ขอให้เจ้าพ่อปลาบึกไป เอาปลามาเล่นน้ำ เพื่อจะได้ ดังปรารถนาต่อไป”

[9] นางผมหอม มีความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิง ที่มีกลิ่นหอมชักชวนให้ฝูงปลาเข้ามาหา นางคำฟู คำว่า“คำฟู” หมายถึง ทองคำที่มากมาย แทนสัญลักษณ์ของการมีเงินมีทอง ส่วนนางแก้วแทนสัญลักษณ์การมีแก้ว แหวน เงิน ทอง

ตวยเน้อ” หลังจากนี้เจ้าของเรืออาจจะทำการบนบานแม่ย่านางเรือของแต่ละคน หรืออาจจะบนบานอีกครั้งก่อนจะออกเรือก็ได้ขึ้นอยู่กับความสะดวกของเจ้าของเรือ

หลังจากนี้พิธีกรรมบวงสรวงได้ถือว่าเสร็จสิ้นลงแล้ว กลุ่มแม่บ้าน ชาวบ้านที่มาร่วมพิธีก็จะประกอบอาหารที่เหลือจากเครื่องเซ่น แล้วดื่มกินกันอย่างสนุกสนาน บ้างก็ช่วยกันเก็บของ บ้างช่วยกันทำความสะอาดสถานที่ มีการจัดแบ่งหน้าที่กันตามความถนัดของแต่ละคน แสดงถึงความรักใคร่สามัคคี ผูกพันกันในชุมชน ที่สะท้อนถึงความเชื่อที่มีต่อเจ้าพ่อปลาบึก

ด้านพิธีเมือง เมื่อทุกอย่างพร้อมพ่อหมอจะเริ่มกล่าวทำพิธีโดยมีคำกล่าวว่า “กราบไหว้สา เจ้าพ่อปลาบึกเป๋นเจ้า ข้าพเจ้าผู้เป๋นหมอ เป๋นพรานถึงเวลาจะตกปลา หากิ๋นแล้ว ต่างคนต่างมีบุปผา วาจา ขันข้าวตอก ดอกไม้และลำเตียนจะมาขออาราธนา อัญเจินเจ้าพ่อปลาบึก ขึ้นมาสู่ อาทาน ห้านหอ เพื่อจะได้บวงสรวงเจ้าพ่อปลาบึก ในวันนี้ขอหื้อเจ้าพ่อปลาบึกไปจัก ไปจวนเอา เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแคว้น เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน ได้มารับมารองของเหล่านี้ หื้อได้กิ๋นอิ่มหนำสำราญ แล้วขอหื้อเจ้าพ่อปลาบึกไปเอาปลามาเล่นมาลอย เพื่อจะได้กิ๋นหอม ต๋อมม่วนต่อไป” เมื่อกล่าวจบผู้ช่วยหมอทั้งสองคนก็จะช่วยกันป้อนเครื่องเซ่นทั้งหมดแก่เจ้าพ่อปลาบึก โดยจัดทำเป็นคำๆ วางไว้ จากนั้นก็ช่วยกันรินเหล้ารินน้ำดื่ม วางไว้ ประมาณ 10 นาที ทุกคนก็พากันลงจากศาล ถือเป็นเสร็จพิธีการบวงสรวง ช่วงระหว่างที่ป้อนเครื่องเซ่น ด้านล่างของศาลก็มีการเล่นดนตรีพื้นเมือง สะล้อ ซอ ซึง ของกลุ่มผู้สูงอายุ เสร็จจากนั้นกลุ่มนางรำ ก็ออกมาฟ้อนรำ เพื่อถวายแก่เจ้าพ่อปลาบึก การฟ้อนรำในวันนี้เป็นการฟ้อนพื้นเมืองประยุกต์ ที่ได้จัดจ้างมาจากโรงเรียนมัธยมต่างอำเภอ

ช่วงสุดท้ายของงานในวันนี้ ผู้นำในพิธีได้กล่าววัตถุประสงค์ของการเปิดงานในวันนี้ ที่เน้นในเรื่องของการส่งเสริมการท่องเที่ยว การอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปะวัฒนธรรมของชุมชน ประธานในพิธีที่ได้เชิญมากล่าวเปิดงาน หลังจากนั้นเป็นการแสดงตีกลองสะบัดชัย ซึ่งแสดงถึงท่วงท่าลีลา ที่สนุกสนานเร้าใจ ปลุกจิตใจให้เกิดความเข้มแข็ง ฮึกเหิม ได้เป็นอย่างดี ปิดท้ายด้วยการฟ้อนรำที่หมู่บ้านต่างๆ ส่งเข้ามาร่วมกิจกรรมในวันนี้ด้วยความสวยงาม

พิธีป่า พิธีเมืองกับความแตกต่างของนัย

จากข้อมูลของการจัดพิธีป่าและพิธีเมือง อาจจะเห็นว่ามีความเหมือนกันในด้านการจัดพิธีกรรม แต่เมื่อนำมาพิจารณาในเบื้องลึกพบว่า ในความเหมือนก็ยังมีความแตกต่างให้เห็นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะความแตกต่างเชิงนัยยะของผู้ที่เป็นเจ้าของพิธีกรรมป่ากับผู้ที่จัดพิธีเมือง ซึ่งพิจารณาความแตกต่างได้สามประเด็น คือ

ประเด็นแรก ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ในพิธีป่าจะเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพ่อหมอผู้นำพิธี เจ้าของเรือ พรานผู้ล่า และกลุ่มแม่บ้าน ซึ่งทุกคนมีความสัมพันธ์กันในชุมชน เคยให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนมาก่อน บางคนมีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ในพิธีกรรมทุกคนจะ มีตำแหน่งแห่งที่ และบทบาทอย่างชัดเจน การเข้าร่วมในพิธีกรรมมาจากความเชื่อ

และศรัทธาในเจ้าพ่อปลาบึกที่ยึดถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่ต้องมีสัญลักษณ์บอกกล่าวใดๆ ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่แสดงถึงภูมิปัญญาของคน ในการดำรงชีวิตที่เชื่อมโยงคนกับคน และคนกับธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกันอย่างแยบยล ในขณะที่ในพิธีเมืองผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะมีทั้งผู้แสดงและผู้ชม ที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์กันแต่อย่างใดเลย ผู้แสดงได้พยายามนำเสนอ ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สัญญลักษณ์ของพิธีกรรม มาปรับแต่งรูปร่าง รวมถึงการประยุกต์ ประดิษฐ์ สัญลักษณ์ต่างๆ ขึ้น ดังเช่น การสร้างรูปจำลองปลาบึก การสร้างศาลที่ใช้ประกอบพิธีกรรมที่มีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม เพื่อให้เป็นผู้เข้าร่วมพิธีกรรมได้รู้จักและตอบสนองกับนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว ในขณะที่ผู้ชมที่เป็นทั้งชาวบ้านหรือนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเฝ้ามองดูด้วยความตื่นตา ตื่นใจ ชื่นชมอยู่ห่างๆ จึงไม่มีความสัมพันธ์ใดๆ ระหว่างผู้คนในพิธีเมืองเลย

ประเด็นที่สอง ความหมายเชิงนัยของพิธีกรรม ที่เป็นตัวบท (context) ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชน ในพิธีป่าพื้นที่ของการประกอบพิธีกรรม การที่ทุกคนที่เข้าร่วมพิธี พื้นที่นี้จึงเป็นแรงยึดเหนี่ยวทางสังคม (social cohesion) ที่ได้หล่อหลอมเอาสมาชิกชุมชน และสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันอย่างไม่รู้ตัว โดยแสดงผ่านพฤติกรรมของการร่วมแรงร่วมใจ เสียสละเวลาในการจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้และสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรม ตลอดจนการรวมจิตใจในการเข้าร่วมพิธีกรรมด้วย (ดำรงวิชาการ 2549 : 10-13) ทั้งนี้พิธีกรรมไม่สามารถกระทำได้โดยลำพัง

ดังเช่นที่ยายจันทร์ (สัมภาษณ์: 2550) ซึ่งเป็นภรรยาของอดีตพ่อหมอ ได้เล่าถึงบรรยากาศของพิธีป่าและการล่าปลาบึกที่ผ่านมาให้ฟังว่า ยามที่ชาวบ้านที่ว่างเว้นจากการทำสวน ทำนาและเป็นช่วงหลังสงกรานต์ ลูกหลานกลับมาเยี่ยมมาเยือนกัน เมื่อถึงเวลาที่ปลาบึกขึ้นมา แต่ละครอบครัว หรือกลุ่มญาติก็จะพากันจับจองที่อยู่ไปสร้าง กระท่อมอยู่ริมน้ำ เป็นหลังๆ ไปเตรียมข้าวของเครื่องใช้ เช่น อาหารการกินที่เป็นของแห้ง สำหรับการกินการอยู่ ให้พร้อม เป็นบทบาทหน้าที่ของแม่บ้านที่มีส่วนร่วมสำคัญในการออกหาปลาของพวกผู้ชาย ยามเย็นก่อนพวกผู้ชายจะออกไหลมอง ก็จะจัดเตรียมอาหาร โดยช่วยกันเป็นกลุ่มๆ ไป บ้างแบ่งข้าวแบ่งกับที่มีแลกเปลี่ยนกันไป ยามที่หาปลาได้มา หากเป็นปลาเล็ก ก็จะช่วยกันจัดเตรียมสำหรับไว้เป็นกับข้าวมื้อต่อๆ ไป บ้างก็แบ่งปันกันไป หากเป็นปลาบึกก็จะช่วยไปตัดไม้ซาง (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) มาใช้สำหรับมัดเป็นทุ่นตามความยาวของปลาบึกให้ลอยอยู่ในน้ำ บางส่วนก็จัดเตรียมเครื่องเซ่นเพื่อเลี้ยงขอบคุณเจ้าพ่อปลาบึกและแม่ย่านางที่ทำให้ได้ปลามา สิ่งที่ยายจันทร์กล่าวถึง ได้บ่งบอกถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ความสามัคคี และบทบาทหน้าที่ ที่ได้มีส่วนร่วมกันโดยไม่ต้องได้บอกกล่าวแต่อย่างใด “ จ้วยกั๋นตึงหมด ตึงหมู่ บ่ามีเปิ้น บ่ามีเฮา” สิ่งที่ทุกคนได้ร่วมกันทำเป็น น้ำจิตน้ำใจที่เกิดขึ้นในชุมชน ผ่านพิธีกรรมที่มีอยู่ในชุมชนมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน

การรวมตัวของกลุ่มแม่บ้านซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในชุมชนและเป็นกลุ่มที่ยั่งยืนเป็นกำลังสำคัญของชุมชน ในการจัดเตรียมงาน กิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ให้สำเร็จไปด้วยดีโดยไม่ต้องร้องขอ ตั้งแต่การตะเตรียมสถานที่ ข้าวของเครื่องใช้สำหรับพิธีการต่างๆ อาหารเครื่องดื่ม การต้อนรับแขก การจัดพิธีการต่างๆ โดยเฉพาะพิธีบวงสรวงปลาบึกซึ่งเดิมกลุ่มแม่บ้านจะช่วยกันจัดเตรียมเครื่องเซ่น เครื่องบวงสรวงมาโดยตลอด ถือเป็นการรวมตัวกันบนพื้นฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เน้นความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของชุมชนและความรับผิดชอบต่อชุมชนในฐานะที่เป็นสมาชิกด้วย (รัตนาพร 2546: 308)

ในขณะที่พื้นที่ของพิธีเมืองถูกจัดสร้างให้เป็นการแสดงที่มีการฟ้อนรำ การตีกลองสะบัดชัยเพื่อเป็นการแสดงออกถึงวัฒนธรรมล้านนา เพื่อเป็นการใช้สัญลักษณ์ของปลาบึก และนำเสนอสู่เวทีของสาธารณะ โดยมีความหมายเชิงนัยยะอีกแบบต่อคนอีกกลุ่มหนึ่ง

ประเด็นที่สาม เป็นนัยยะของสัญลักษณ์และความหมายของสิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมซึ่งมี ที่มีความแตกต่างของพิธีป่าและพิธีเมือง เช่น จำนวนกรวยดอกไม้ สถานที่ เวลา ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

การเปลี่ยนแปลง: สัญลักษณ์และความหมาย

เรื่องราวของพิธีบวงสรวงปลาบึก กับการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมที่เกิดขึ้น อาจมองเห็นเป็นเพียงเรื่องราวทางวัฒนธรรมที่ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่หากเป็นเรื่องราวที่ผูกพันกับระบบ ความเชื่อมีความหมายอยู่มากมาย ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน สิ่งต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปในพิธีเมืองแสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ถูกจัดสร้างอย่างชัดเจนหลายประการ

ตั้งแต่เรื่องราวของการกำหนดวัน เวลา สถานที่ ซึ่งเดิมในการประกอบพิธีกรรมตามพิธีบ้านที่เคยปฏิบัติกันผ่านๆ มาถึงแม้ว่า ไม่ได้กำหนดวัน เดือน ปี ไว้ชัดเจน แน่นอน การเลือกเดือนนั้น จะเป็นช่วงที่ปลาบึกว่ายทวนน้ำจนถึงบ้านหาดไคร้ คือช่วงเดือนเมษายนจนถึงพฤษภาคมของทุกปี การทำพิธีบวงสรวงจึงมักจะต้องทำก่อนที่จะมีการออกจับปลาบึก โดยจะสังเกตจากธรรม ชาติที่ชาวบ้านบอกกล่าวกันมาตลอด และมีความสัมพันธ์กับการมาถึงของปลาบึก ได้แก่ การผลัดใบ แตกใบใหม่ของต้นโพธิ์ที่หน้าวัดบ้านหาดไคร้ ต้นดอกซอมพอ (ดอกหางนกยูง) ที่อยู่รอบวัดก็ผลิดอกสีแดงให้เห็น ฝูงนกนางนวลที่บินนำฝูงปลาบึกไปทางเหนือ จะบินขึ้นมาก่อนประมาณ 4-5 วัน จากนั้นปลาบึกจะตามมา ช่วงเดือนที่ประกอบพิธีจึงอยู่ใน เดือนเมษายน (เดือน 7 ของชาวล้านนา) หลังวันสงกรานต์ไปประมาณวันที่ 18-22 เมษายนของทุกปี แต่ในปีนี้การประกอบพิธี กรรม ไม่ได้เป็นไปตามที่เคยกำหนดไว้ในอดีต เนื่องจากเหตุผลที่ว่า การล่าปลาบึกในช่วงระยะเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมาต้องมีการขออนุญาตผ่านที่ว่าการอำเภอ ในปีก่อนๆ ที่ทางชมรมอนุรักษ์ปลาบึกได้เป็น ผู้ดำเนินการขออนุญาตและจะได้รับคำตอบก่อนเดือนเมษายน ในทุกๆ ปีแต่พอมาในปีนี้ทาง การไม่ตอบอนุญาตจนเวลาล่วงเลยมาถึงเดือนพฤษภาคม ซึ่งใกล้จะหมดฤดูกาลที่ฝูงปลาบึกจะว่ายทวนน้ำกลับไป จนชาว บ้านที่ยังลงมองในการจับปลาบึก ต้อง

ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงก่อนการลงหาปลาบึกในวันที่ 3 พฤษภาคม 2550 เพื่อเป็นศิริมงคลกับตัวเอง (ไพศาล สัมภาษณ์ : 2550)

แต่สำหรับพิธีเมืองที่อยู่ในปฏิทินการท่องเที่ยวของของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยถูกจัดขึ้นในวันที่18 เมษายนของทุกปี ที่จัดให้มีขึ้นใน ปี พ.ศ.2539 เนื่องจากอยู่ในช่วงระยะเวลาที่ปลาบึกว่ายมาถึงบ้านหาดไคร้และความสะดวกของผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ช่วงระยะเวลาวันที่ 13-15 เมษายนเป็นช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ วันที่ 16 ปากปี จะเป็นวันที่ต้องไปรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ วันที่ 17 จะเป็นที่จะประกอบพิธีสงเคราะห์บ้าน ซึ่งเป็นการ สะเดาะเคราะห์ ทำบุญให้แก่หมู่บ้านในเทศกาลสงกรานต์ของคนเหนือ ดังนั้นวันที่ 18 เมษายน จึงถือเป็นวันที่หมดเทศกาลสงกรานต์นั่นเอง (คำตั๋น ราชเสนา สัมภาษณ์: 2550)

ฤกษ์ยาม ในการประกอบพิธีกรรมนั้น พ่อหมอผู้นำพิธีจะยึดเอาเวลาฤกษ์ยามตามตำราโหราศาสตร์ของชาวล้านนา เป็นหลัก ทุกๆ วันจะมีเวลาและฤกษ์ยามดีอยู่ ณ เวลาใด ก็จะใช้เวลาและฤกษ์ของวันนั้นๆ เป็นเกณฑ์ในการประกอบพิธีกรรม ส่วนใหญ่เลือกวันอังคาร และมักเลือกฤกษ์ยามงายหรือยามเช้า ช่วงเวลาประมาณ 07.00 - 10.00 ขึ้นกับความสะดวก ส่วนวันเวลาและฤกษ์ยามเอาเรือลงน้ำจับปลา จะใช้วันพฤหัส เพราะเชื่อว่าเป็นวันแห่งความอุดมสมบูรณ์ ใช้ยามค่ำ เวลา 16.30 - 18.00 นาฬิกา ซึ่งวัน เวลา และ ฤกษ์ยามที่ชาวบ้านหาดไครประกอบพิธี กรรมเปรียบเทียบกับปรากฏ การณ์ทางธรรม ชาติตามวัน เวลา และฤกษ์ยามดังกล่าวพบว่า การประกอบพิธีกรรมในยามกองงาย เวลา 07.00 - 10.00 นาฬิกา ช่วงเวลานี้จึงเป็นเรื่องที่เหมาะสมเพราะปลาจะไม่ว่ายน้ำขึ้นมาในช่วงที่มีระดับน้ำต่ำ กระแสน้ำไหลช้า มีแสงสว่างมาก ชาวบ้านประกอบพิธีกรรมเพื่อเตรียมตัวให้พร้อมในการจับปลาบึก ส่วนฤกษ์ยามเอาเรือน้ำจับปลานั้นใช้ยามค่ำเวลา 16.30 - 18.00 น. ช่วงเวลาเย็นเป็นช่วงที่กระแสน้ำไม่เชี่ยว คลื่นน้ำไม่รบกวนการสังเกตคลื่นน้ำที่เกิดจากว่ายน้ำของปลาบึก และระดับน้ำไม่ลึกจนเกินไป ประกอบกับเป็นช่วงเวลาที่ค่อนข้างสงบจากเสียงรบกวนอื่นๆ (วิเชียร: 2541) แต่ฤกษ์ยามในการจัดพิธีเมืองนั้นเป็นฤกษ์สะดวกที่ขึ้นอยู่กับความพร้อมของผู้นำในการดำเนินงาน

ส่วนประกอบด้านสถานที่ ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกของชาวประมงบ้านหาดไคร้ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมบ้านหรือ เรียกว่า พิธีกรรมป่า นั้น เป็นพิธีกรรมเก่าแก่ ทำกันมานานตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ใช้ตอนท้ายหาดห่างจากหมู่บ้านล่องตามแม่น้ำโขงลงไปประมาณ 1 กม. ริมตลิ่งเหนือชายหาดขึ้นไปบนฝั่งแม่น้ำโขงมีต้นตะไคร้ขนาดใหญ่เป็นสัญลักษณ์หนึ่งต้นแต่ปัจจุบันไม่มีต้นตะไคร้แล้ว แต่บริเวณนี้มีลักษณะเป็นที่ดอน ชาวบ้านเรียกว่า "ดอนมะหิน" ประกอบกับเป็นบริเวณนี้เป็นช่วงที่แคบ มีร่องน้ำยาวไปจดกับปากน้ำดุกที่ไหลลงแม่น้ำโขง ร่องน้ำนี้ชาวบ้านเรียกว่า "ลวง" ซึ่งหมายถึงสถานที่ ที่เป็นสำหรับใช้ฝาเฝือกกั้นใส่ไซหาปลา จุดที่ทำพิธีกรรมจะอยู่ติดกับร่องน้ำนี้ ซึ่งแต่ก่อนจะเป็นจุดที่ชาวบ้าน จะสร้างห้าง (หอสูง) สำหรับสังเกตการณ์ว่ายน้ำมาของปลาบึก จึงยึดเป็นบริเวณที่ใช้ประกอบพิธีกรรมและปฏิบัติกันเรื่อยมาแต่ในพิธีเมืองการเลือกสถานที่ ขึ้นอยู่กับความ

สะดวกในการจัดงานอื่นๆ เป็นหลัก รวมถึงกิจกรรมเสริมอื่นๆ ที่จะจัดแสดงแก่นักท่องเที่ยว เช่น การแห่เครื่องบวงสรวง การฟ้อนรำ เป็นต้น

เครื่องบวงสรวง ที่เป็นวัตถุสิ่งของต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งมีค่าคู่ควรแก่การนำมาสักการะ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในการประกอบพิธีกรรมได้มีการจัดเตรียมเครื่องสักการะบูชา โดยมี กรวย (สวย) แต่ละกรวยใส่ดอกไม้ เทียนเหลืองเล่มเล็ก 1 คู่ จำนวน 12 กรวย กรวยใส่หมากและพลู จำนวน 12 กรวย สำหรับ ใช้บวงสรวงเจ้าทั้งหมดจำนวน 12 เจ้า อันได้แก่ เจ้าโพ้ง เจ้าลวง เจ้าน้ำ เจ้าท่า เจ้าเมือง เจ้าแควัน เจ้าแดน เจ้าเกาะ เจ้าดอน เจ้าพ่อปลาบึก ผีตายห่า ผีตายโหงและจัดทำสำหรับเรือที่เข้าร่วมพิธีอีกจำนวน 4 กรวย (ทำตามจำนวนเรือจับปลาบึกในปีนี้) มีธูปจำนวน 9 ดอก แทนความหมายของความเจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้า เทียน 2 คู่ สำหรับจุดบูชาพระรัตนตรัยจำนวน 1 คู่และสำหรับจุดบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อัญเชิญมาในพิธีกรรมอีก 1 คู่

ส่วนเครื่องเซ่นสังเวย หมายถึง อาหารหวานคาว บุหรี่ ผลไม้ เครื่องดื่ม ใช้สำหรับเซ่นสรวงแก่ ผีทั้งหลาย เครื่องเสี่ยงทาย ที่ใช้ในการเสี่ยงทายซึ่งในพิธีกรรมมี 2 อย่าง ได้แก่ ข้าว เปลือก 1 กำมือ และไม้ไผ่ขนาดยาว 2 เมตร 1 ท่อน เครื่องเซ่นสังเวยที่นำมาใช้ในพิธีกรรมมีความ สำคัญอย่างยิ่ง การจัดหาเครื่องสังเวยต้องอาศัยผู้ที่ความรู้และเคยมีประสบการณ์ในการจัด เตรียมมาก่อน การจัดเตรียมเครื่องเซ่นหากเป็นสัตว์ใหญ่เช่น หมู วัว หรือควาย ก็ต้องอาศัยแรง งานจากผู้ชายในชุมชนเป็นผู้จัดเตรียม ความจำเป็นในการจัดเตรียมเครื่องเซ่นพิธีกรรมให้ครบถูก ต้องตามกระบวนการพิธีกรรมจับปลาบึกเชื่อว่าจะทำให้เกิดความขลังและศักดิ์สิทธิ์ แต่สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ คือสัตว์ ประเภทและปริมาณของสัตว์ที่ใช้ขึ้นอยู่กับการเสี่ยงทายของแต่ละปีว่าผีต้อง การหมูกี่ตัว หรือ ไก่กี่ตัว ส่วนรายการอื่นๆ เช่น ข้าว เหล้าขาว น้ำดื่ม ขนม ผลไม้จะขาดหรือเกินก็ได้ไม่จำกัด นอกจากนั้นยังมีเครื่องใช้อื่นๆ อีกที่นำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เรือ มอง ตามจำนวนที่ต้องการใช้ออกหาปลาทั้งหมด จำนวนสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ สามารถจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ ตามความเหมาะสม ส่วนในพิธีเมือง เครื่องบวงสรวงที่ถูกจัดเตรียมไว้อย่างสวยงาม มากมาย ได้ถูกกำหนดโดยผู้ที่รับผิดชอบการจัดงาน และจัดจ้างให้ผู้อื่นจัดเตรียมไว้ให้ เพื่อให้ครบองค์ประกอบของพิธีกรรมเพียงเท่านั้น โดยไม่ได้คำนึงถึงสัญลักษณ์ ความหมาย และปริมาณของที่ใช้เท่าใด สังเกตได้จาก กรวยที่บรรจุหมากพลูอย่างละหนึ่งคำและกรวยดอกไม้พร้อมเทียนเหลือง 2 เล่ม มีเพียงอย่างละ จำนวน 6 กรวยเท่านั้น ซึ่งไม่ครบตามจำนวนเจ้าทั้งหมดที่ได้กล่าวถึง

การเปลี่ยนแปลง: มุมมองที่ต่างขั้ว

เรื่องราวของพิธีบวงสรวงปลาบึกดูเหมือนจะไม่ใช่สิ่งที่มีความแตกต่างอย่างมากมายให้เห็น โดยเฉพาะผู้คนภายนอก นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ที่ให้ความสนใจไปเฝ้าดูขบวนแห่แหน และการจัดทำพิธีบวงสรวงอย่างสวยงามตา ปีแล้วปีเล่า พร้อมความประทับใจในความรู้สึกที่ถูกกล่าวถึง (นักท่องเที่ยว สัมภาษณ์ : 2550)

"ปีนี้ขบวนจัดได้สวยงามอย่างมาก สวยกว่าปีก่อนๆ ที่ผ่านมา"
"ขบวนแห่ดูใหญ่โต มีการแสดงหลายชนิด ดูเป็นล้านนา สวยมาก"

สิ่งต่างๆ ที่คนภายนอกได้เห็นจึงเป็นเรื่องของความประทับใจในรูปแบบของการจัดขบวนแห่แหน พร้อมทั้งความหมายของพิธีบวงสรวงอย่างน้อยนิด ที่ถูกนำเสนอในเรื่องของการอนุรักษ์วัฒนธรรมที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และได้ถูกจัดสร้างให้เป็นเอกลักษณ์ของคนอำเภอเชียงของ พร้อมทั้งนำเสนอเป็นประเด็นของการท่องเที่ยว แต่จะมีสักกี่คนที่ทราบความหมายที่แท้จริงของพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นี้

ภาครัฐได้ให้ความหมายและนำเสนอพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกในรูปแบบของการแสดงที่เห็นได้จากขบวนฟ้อนรำแบบล้านนาที่นำเครื่องบวงสรวงมาถวาย เพื่อสอดรับกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลสงกรานต์ซึ่งเป็นช่วงที่สอดคล้องกับการล่าปลาบึกที่มีตั้งแต่อดีตของชุมชน พิธีกรรมจึงถูกนำเข้าไปเป็นส่วนประกอบหนึ่งของงาน ซึ่งเห็นได้จาก ป้ายผ้าบริเวณเวทีในสถานที่จัดงานที่ระบุว่าเป็น "งานสงกรานต์อภิบาลปลาบึกและประเพณีแข่งเรือ 2550" ซึ่งดูเหมือนจะสอดคล้องกับนโยบายของการท่องเที่ยวที่ถูกกำหนดโดยภาครัฐ (รัตนาพร 2546) มาโดยตลอด

ในขณะที่ชุมชนยังมีการประกอบพิธีบวงสรวงปลาบึกหรือพิธีป่ามาโดยตลอดนั้น ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกว่า หมายถึงวิถีชีวิต จิตใจ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถึงแม้ว่าจะให้ความเข้าใจ ในสิ่งที่พิธีกรรมถูกเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็แฝงไปด้วยความรู้สึกเสียดายในสิ่งที่เคยเป็นของชุมชน จะจางหายไป ดังเช่น ในความทรงจำของตาจันทร์ (สัมภาษณ์ 2550) ผู้ที่เป็นทั้งอดีตพ่อหมอ ในการประกอบพิธีกรรมและอดีตพรานผู้ล่าปลาบึก ได้มองเห็นเรื่องของพิธีเมืองที่ได้นำพิธีบวงสรวงปลาบึกไปเป็นจุดดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว โดยกล่าวถึงว่าเป็นเรื่องปกติ ในเมื่อทางการอยากจะทำเพราะคิดว่าเป็นสิ่งที่ดี ก็ทำไป แต่ชาวบ้านไม่ได้มองว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ใดๆ เพราะ " ใจ๋คนมันเป๋นเก๊า" ซึ่งหมายถึง ความศักดิ์สิทธิ์ มันอยู่ที่ใจของผู้ที่เข้าร่วมพิธี เช่นเดียวกับพ่อหมอเสาร์ (สัมภาษณ์ 2550) ผู้ที่เป็นพ่อหมอประกอบพิธี ทั้งในพิธีป่าและพิธีเมืองในปีนี้ ได้กล่าวถึง การประกอบพิธีป่าว่า "มันเป๋นความภาคภูมิใจ๋" ทั้งนี้เนื่องจากการที่จะเข้ามาเป็นพ่อหมอในพิธีกรรมป่าต้องเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องปลาบึก รู้เรื่องการประกอบพิธีทางศาสนา ประกอบกับเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรม และคนในชุมชนต้องให้การยอมรับ ส่วนการที่ประกอบพิธีเมืองนั้น พ่อหมอเสาร์กล่าวถึงว่า เป็นความภาคภูมิใจเช่นเดียวกัน แต่

เป็นเหมือนกับเป็นตัวแทนของคนในชุมชน เป็นหน้าที่ที่ต้องให้ความร่วมมือกับทางหน่วยงาน ในความหมายของพ่อหมอเสาร์ ความภาคภูมิใจที่กล่าวถึงจึงมีความหมายที่แตกต่างกันไป

แม้ว่าผลจากการท่องเที่ยวหรือนโยบายการท่องเที่ยวไม่ทำให้เกิดการแปรเปลี่ยนโดยตรง แต่ปัจจัยอันสลับซับซ้อนของการเปิดระบบเศรษฐกิจ การขยายตัวของระบบสื่อสารที่รวดเร็วขึ้น รวมถึงบทบาทรัฐ ที่มีมากขึ้นในระดับชุมชน จึงเป็นเหตุทำให้วัฒนธรรมมีการปรับเปลี่ยนไป อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตาม (นิธิ 2536 :10) แต่การที่มีรายได้จากการท่องเที่ยวในสัดส่วนที่สูงขึ้น ทำให้ภาครัฐเข้ามามีบทบาทในการหารูปแบบการนำเสนอนัก ท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่า อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ทั้งทางด้านบวกและด้านลบ (รัตนาพร 2546: 289) ผลกระทบที่เห็นชัดขึ้นเรื่อยๆ คืออุตสาหกรรมธุรกิจท่องเที่ยวทำให้ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนค่อยๆ สูญหายไป หรือต้องมีการปรับเปลี่ยนจนไม่เห็นร่องรอยของประเพณีเดิม ในสังคมชนบทมีการสร้างเครือข่ายการผลิต การออม เครือข่ายทางวัฒนธรรรมและเครือข่ายสิ่งแวดล้อม เป็นทุนทางสังคม เครือข่ายเหล่านี้จะช่วยเชื่อมโยงชาวบ้านกับชุมชนหมู่บ้านเข้าด้วยกัน (รัตนาพร 2546: 306)

ประเด็นของการพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกที่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะวิเคราะห์นัยเชิงสัญลักษณ์อันเป็นแบบแผนที่เปลี่ยนแปลงไป หรือแสดงให้เห็นแนวคิด ทางจักรวาลวิทยาที่เกิดขึ้น หากแต่จะนำเสนอในเรื่องราวผ่านพิธีบวงสรวงปลาบึกที่ถูกนำมาเชื่อมโยงกับประเด็นอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนจนทำให้คนในชุมชน เกิดความรู้สึกสูญเสีย ความเชื่อมั่น กำลังใจในสิ่งที่ตนเองเคยเป็นเจ้าของและเชื่อมั่น ศรัทธา มาโดยตลอด

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกกับเรื่องราวที่ถูกเชื่อมโยง

หากเรื่องราวของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกเป็นเพียงแค่ความเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ตามยุคสมัยท่ามกลางปัจจัยอันสลับซับซ้อน นับตั้งแต่การขยายตัวในทางเศรษฐกิจ สังคม การขยายตัวของระบบสื่อสารคมนาคมหรือแม้แต่การขยายของอำนาจรัฐ และทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น โดยที่คนในชุมชนให้การยอมรับและมีการปรับตัวกับสิ่งที่เกิดขึ้นคงไม่ใช่ประเด็นปัญหา แต่หากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ถูกเชื่อมโยงและนำเข้าไปสู่สาเหตุของความขัดแย้ง ที่สร้างความไม่พึงพอใจแก่คนในชุมชนหลายประการ

ด้วยที่ชุมชนบ้านหาดไครตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ทำให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำสายนี้มานาน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพประมงพื้นบ้านกันเกือบทุกหลังคาเรือน ในแต่ละปีชาวบ้านจะจับปลาบึกกันในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคมเท่านั้นไม่ได้จับทุกวัน ขณะที่เครื่องมือชิ้นสำคัญที่ใช้ในการจับนั้น ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือที่เรียกว่า **"นาม"** ซึ่งทำมาจากป่านตีเกลียวให้เข้ากันเป็นเชือกแล้วนำมาถักเป็นตาข่ายแต่ละตากว้าง 25-30 เซนติเมตร นามแต่ละผืนจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 6-7 เมตร ยาว 8-9 เมตร นอกจากนี้ยังมี **"มอง"** ลักษณะคล้ายนาม ต่างกันที่มองทำมาจากไนล่อน และถึงแม้ว่าเครื่องมือในการหาปลาบึก จะมีการเปลี่ยนรูปแบบที่ทันสมัยมากขึ้น แต่การล่าปลาบึก

ต้องอาศัยความชำนาญในการสังเกตจากผู้ล่าหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า **"เสือตาไฟ"** คอยสังเกตคลื่นและฟองอากาศเมื่อปลาบึกเดินทางผ่าน แต่ปัจจุบันการสังเกตคลื่นปลาบึกจะสังเกตได้ยากขึ้น (จันทร์ ยงยืน สัมภาษณ์ 2550)

"เรือมันนักขึ้น เสียงมันดัง ผ่อบ่หันปลา น้ำก็ขุ่นตวย "

สาเหตุที่กล่าวถึงจึงทำให้ การล่าปลาบึกไม่แน่นอน ส่วนใหญ่มักจะพลาด เพราะต้องอยู่ในความเงียบสงบ ดังนั้นปริมาณปลาบึกที่ชาวบ้านล่าได้จึงมีปริมาณที่ลดลงแทบทุกปี[10] แต่กระนั้นชาวบ้านหาดไคร้ที่ได้รวมกลุ่มกันเป็นชมรมปลาบึก[11] ยังคงยึดมั่นในวิถีดั้งเดิม แม้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวจะได้รับการกล่าวหาจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องว่าชาวประมงกลุ่มนี้ คือสาเหตุที่ทำให้ปลาบึกในแม่น้ำโขงลดจำนวนลงมาโดยตลอด ส่วนราชการหลายๆ ส่วนจึงพยายามกดดันให้ชาวบ้านเลิกอาชีพนี้เรื่อยมา

ด้วยแรงกดดัน จึงทำให้ชาวบ้านได้พยายามหาเหตุผลด้วยการศึกษาชุมชนและนิเวศวิทยาที่เกี่ยวข้องร่วมกับนักวิชาการหลายท่านในพื้นที่ ดังเช่นการศึกษาของ นิวัฒน์ ร้อยแก้วและคณะ (2547) ในงานวิจัย *เชียงของ-เวียงแก่นแม่น้ำโขงแม่น้ำแห่งชีวิตและวัฒนธรรม* ที่สะท้อนให้เห็นเหตุผลอื่นที่ส่วนราชการ ไม่เคยนำมาพิจารณาถึงการหายไปของปลาบึกเลยนั่นคือ โครงการพัฒนาต่างๆ ในแม่น้ำโขงที่แต่ละโครงการล้วนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ของแม่น้ำโขงโดยตรง เช่น โครงการระเบิดแก่งขุดลอกแม่น้ำโขงเพื่อการเดินเรือสินค้าขนาดใหญ่ภายใต้ความร่วมมือของจีน ไทย พม่าและลาว ซึ่งปัจจุบันดำเนินการแล้วเสร็จไปแล้วในเขตจีนและพม่า โครงการนี้เดิมทีจะเข้ามาดำเนินการในเขตไทยบริเวณโดยจะทำการระเบิดบริเวณแก่งคอนผีหลง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบ้านหาดไคร้มากนักด้วย แต่ภายหลังถูกองค์กรชาวบ้านต่อต้านอย่างหนักเพราะหวั่นเกรงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์โครงการนี้จึงชะลอการดำเนินการไปและนอกจากนี้ ยังมีโครง การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขง ในเขตจีนอีกหลายๆ เขื่อนที่จีนกำลังก่อสร้าง โครงการพัฒนาเหล่านี้ถือว่าส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ ในแม่น้ำโขงโดยตรงและนั่นหมายถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับจำนวนปลาบึกโดยตรงด้วย

[10] ข้อมูลการบันทึกของชมรมอนุรักษ์ปลาบึก ปี 2533 ชาวบ้านหาดไคร้จับปลาบึกได้ถึง 69 ตัว ปี 2539 จับได้ 7 ตัว ปี 2543 จับได้ 2 ตัว และปี 2548 จับได้เพียง 3 ตัวขณะที่ฝั่งลาวจับได้เพียง 1 ตัว

[11] การรวมตัวกันของสมาชิกชมรมปลาบึกเป็นการรวมตัวของคนในชุมชน ที่พัฒนามาจากระบบเครือญาติ เนื่องจากการล่าปลาบึกไม่สามารถกระทำได้เพียงลำพัง แต่เดิมการรวมตัวกันไม่ได้มีการรับรองจากทางราชการแต่อย่างใด จึงต้องรวมตัวกันเป็นชมรม เพื่อให้เป็นที่ยอมรับจากทางราชการ

ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ของแม่น้ำที่กล่าวถึงนอกจากจะมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับเรื่องจำนวนปลาบึกที่ลดลงแล้ว หากมองในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกที่เกิดขึ้น ในการศึกษาตามแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ของ Julian Steward (อ้างใน คำผุย 2543: 161 - 166) ซึ่งมองเห็นว่า “มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนหรือดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็ลดถอยลง หากแต่รูปแบบและลักษณะทางวัฒนธรรม ประสบการณ์และความเคยชินในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่ และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง” นิเวศวิทยาวัฒนธรรมในนัยนี้จึงเชื่อว่ามนุษย์สามารถอยู่รอดในสภาพแวดล้อมต่างๆ ได้ เพราะอาศัยวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการปรับตัว เช่นเทคโนโลยี ภาษา รูปแบบการจัดระเบียบกลุ่ม และอุดมการณ์ เป็นต้น และหากคนสามารถปรับและรักษาความสมดุลย์ของสภาพแวดล้อมไว้ได้ดี สภาพแวดล้อมธรรมชาติก็จะส่งเสริมให้สุขภาพความคิดจิตใจของมนุษย์ให้ดีขึ้น และสามารถสร้างวัฒนธรรมที่ดีมีความเจริญต่อไปได้ ซึ่งผู้วิจัยก็มีความคิดเห็นสอดคล้องกับการศึกษาตามแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ของ Julian Steward นี้

หากผู้วิจัย มองประเด็นที่ว่า การเรียนรู้ ยอมรับ สั่งสม และสืบทอดวัฒนธรรม ที่ผ่านการปรับตัวต่อๆ กันจากรุ่นสู่รุ่นได้นั้น ต้องผ่านระยะเวลาที่ยาวนาน และผ่านขั้นตอนของความขัดแย้งในการปรับตัวมาแล้ว จึงจะเกิดการยอมรับได้ และหากว่าคนไม่สามารถปรับและรักษาความสมดุลย์ของสภาพแวดล้อมไว้ได้ สภาพแวดล้อมธรรมชาติจะสามารถส่งเสริมให้สุขภาพความคิดจิตใจของมนุษย์ให้ดีขึ้น และสามารถสร้างวัฒนธรรมที่ดีมีความเจริญต่อไปได้อย่างไร เมื่อมองผ่านเรื่องของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกที่มีการเปลี่ยนแปลง และอธิบายการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ในแม่น้ำโขงที่ส่งผลต่อพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ซึ่งถือเป็นพฤติกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่มีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต และมีความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และระบบสังคม จึงไม่อาจสรุปการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกได้ตามแนวคิดนี้อย่างชัดเจนนัก ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงนั้น ยังเป็นความขัดแย้งละไม่ยอมรับของคนในชุมชน

เพราะถึงแม้ว่าคนในชุมชนได้พยายามอธิบายและทำความเข้าใจกับสาธารณะว่าการจับปลาบึกของชาวบ้านนั้นมิได้จับทุกวัน ปีหนึ่งๆ จะจับแค่ 1-2 ครั้งเท่านั้น ขณะที่การจับครั้งหนึ่งๆ จะจับปลาบึกได้ไม่กี่ตัว ดังนั้นแท้จริงแล้วเหตุที่ปลาบึกหายไปเป็นเพราะโครงการพัฒนาของรัฐที่เข้าไปกระทำกับแม่น้ำโขงต่างหาก แต่ทว่าคำอธิบายของชาวบ้านหาดไคร้ไม่ได้ทำให้คำกล่าวหาของส่วนราชการจางหายไปแต่อย่างใด แต่สร้างความไม่พอใจให้กับคนในชุมชนส่วนหนึ่งมากขึ้น อย่างไรก็ตาม คำกล่าวหาที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้เริ่มกังวลในการสืบสานวิถีที่สืบต่อมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ รวมทั้งความมั่นคงในการดำเนินชีวิต ที่ผ่านมามีการหารือกันหลายครั้ง จนในที่สุดต้นปี 2549 นี้ซึ่งเป็นปีที่ในหลวงทรงครองราชย์ครบ 60 ปี ทางราชการได้ร้องขอให้ชาวประมงบ้านหาดไคร้เลิกจับปลาบึก เพื่อ

ถวายเป็นพระราชกุศล และการประกาศเลิกจับปลาบึกครั้งนี้สร้างความพึงพอใจแก่ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างมาก ที่ชาวบ้านให้ความร่วมมือ

เบื้องหลังของการประกาศเลิกจับปลาบึก ไม่ใช่เกิดจากความยินยอมพร้อมใจที่จะกระทำอย่างแท้จริง เพราะการล่าปลาบึกในความหมายของคนในชุมชนนอกจากจะเป็นการออกหาปลาตามฤดูกาลแล้วยังถือเป็นการหารายได้เสริมที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านได้อีกทางหนึ่งด้วย การประกาศเลิกจับปลาบึกจึงส่งผลกระทบต่อรายได้ของคนในชุมชนอย่างแน่นอน แม้ว่าส่วนหนึ่งของรายได้จากการล่าปลาบึกอาจจะไม่ใช่รายได้ที่มากมาย แต่ช่วงของการล่าปลาบึกเป็นช่วงฤดู แล้ง ทำไร่ ทำสวนไม่ได้ และอยู่ในช่วงของเดือน เมษายน ถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงปิดเทอม จึงเป็นช่วงที่เด็กหนุ่มวัยรุ่นก็จะได้พากันออกเรือติดตามไปกับพ่อหรือญาติผู้ใหญ่ นอกจากการเรียนรู้วิธีการล่าปลาบึกแล้วยังมีรายได้จากการล่าปลาบึกอาจเป็นค่าเล่าเรียนเด็กๆ ได้ตลอดทั้งปี (ไพศาล สัมภาษณ์ : 2550)

“เป๋นช่วงหน้าแล้ง หมดหน้าไฮ่ หน้าสวน เป๋นรายได้แหมตางหนึ่ง ตี้บ่าต้องออกไปฮับจ้าง ไกลบ้าน”

“ลูก หลาน ได้ยะก๋าน ได้จ้วยป้อแม่ ถ้าได้สตางค์ก้อเก็บไว้เป๋นค่าเทอม บ่ได้ไปแอ่วเล่นตี้อื่นๆ”

แม้ว่าปลาบึกจะเป็นปลาเจ้าในความหมายของคนในชุมชน และมีความหมายในเชิงเศรษฐกิจของคนในชุมชน ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว ปลาบึกยังเป็นเรื่องราวสำคัญของการเรียนรู้ การสืบทอดภูมิปัญญา วิธีคิดผ่านประสบการณ์ในชีวิตจริงจากรุ่นสู่รุ่น เป็นการเรียนรู้ทางสังคม ในการที่จะจัดสรรทรัพยากรชุมชนได้ (อรรถจักร 2548) ดังเช่นที่ตาจันทร์ (สัมภาษณ์: 2550) ได้กล่าวถึงว่า

“เป๋นก๋านสอนลูกสอนหลาน หื้อเฮียนฮู้วิธีก๋านเสาะหาปลา เฮียนฮู้วิถีชีวิตเจ่นบ่าเก่า แหมน้อยก้อ บ่ได้ฮู้ ได้หันแหมก่อ”

และด้วยความสัมพันธ์กันระหว่างผู้ล่ากับปลาบึกที่มีมาแต่โบราณ พรานปลาผู้ที่ล่าปลาบึกได้จะถือเป็นสุดยอดของพรานปลา เนื่องจากเชื่อกันว่าเป็นปลาที่ไม่มีใครทราบแหล่งที่อยู่อย่างชัดเจน ถึงเวลาก็จะขึ้นมา ต้องอาศัยความชำนาญในการสังเกตจึงจะรู้ได้ ผู้ที่ล่าได้จะรู้สึกภาคภูมิ ใจในตัวเอง ถือเป็นศักดิ์ศรีของลูกผู้ชาย และเป็นเรื่องที่เล่าขานกันชั่วลูกชั่วหลาน ไม่หมด ไม่สิ้น (ตาจันทร์ สัมภาษณ์ : 2550)

“ มันเป๋นศักดิ์ เป๋นศรีของลูกป้อจาย ไผล่าได้ ก็เล่าเจ่นลูกเจ่นหลาน บ่าหมดบ่าเสี้ยง ”

เหมือนกับที่ตาจันทร์เล่าให้ฟังพร้อมกับชี้ให้ดูรูปที่ข้างฝาเรือน “นี่เป๋นฮูปลูกจายอีป้อ มันไปออกเฮือตวยป้อ จ๋นมันเก่ง มันล่าปลาบึกได้ตั๋วนึง ขายได้หมื่นป๋าย เอาไปเป๋นค่าเทอมเฮียนหนังสือ” รูปขาวดำที่ถูกขยายใหญ่ขึ้นขนาด 8 x 10 นิ้ว เป็นรูปของเด็กหนุ่มวัยรุ่นอายุประมาณ 18 ปี ที่นั่งคุกเข่าอยู่ข้างปลาบึกตัวใหญ่ตัวหนึ่ง ใบหน้าเปื้อนรอยยิ้มของความภาคภูมิใจสุดๆ คำพูดตาจันทร์กล่าวถึงก็แสดงถึงความภาคภูมิใจในสิ่งที่ตัวเองได้ถ่ายทอดให้คนรุ่นลูกไม่แพ้กัน

การห้ามล่าปลาบึกที่นอกจากจะทำให้พิธีป่าถูกลดทอนความสำคัญลง รวมถึงพิธีเมืองที่สร้างความหมายเพื่อสนองกับความต้องการของคนอีกกลุ่มหนึ่ง จึงทำให้ความภาคภูมิใจ ศักดิ์ศรีของตนเองลดน้อยลง แต่เนื่องจากทางราชการไม่ได้มองเห็นวิถีชีวิตชุมชน ในด้านนี้ จึงได้ยื่นข้อเสนอให้แก่คนในชุมชน ที่มี “มอง” เครื่องมือการหาปลาบึก โดยให้ขายเครื่องมือเหล่านี้ให้แก่ทางราชการในราคา หลังละสองหมื่นบาท และได้จัดสร้างอาคารขนาดเล็กอยู่บริเวณหน้าวัดหาดไคร้ ไว้สำหรับเก็บเครื่องมือหาปลา นี้เป็นพิพิธภัณฑ์ขนาดย่อม ครั้งนั้นชาวบ้านได้ทราบข้อเสนอจากทางราชการจึงพร้อมใจกันขายมองให้แก่ ทางราชการเกือบทั้งหมด ด้วยความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง หรือทางราชการให้ข้อมูลไม่ครบถ้วนไม่ทราบได้ ชาวบ้านเข้าใจว่าการประกาศเลิกจับปลาบึก เป็นการถวายพระราชกุศลในวโรกาสที่ในหลวงทรงครองราชย์ครบ 60 ปีเท่านั้น พร้อมทั้งมีข้อเสนอที่จะสนับสนุนวัวให้แก่ชาวบ้านเพื่อเป็นอาชีพเสริมแทนการจับปลาบึก แต่ก็ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ยังเก็บเครื่องมือในการล่าปลาบึกไว้ เนื่องจากไม่มั่นใจในสิ่งที่ราชการได้บอกไว้ แต่ในปีนี้เป็นปีที่ในหลวงมีพระชน มายุครบ 80 พรรษา ทางราชการได้ร้องขอให้ชาวบ้านเลิกการล่าปลาบึกอย่างแท้จริง ในขณะที่ชาวบ้านเองก็ทวงถามถึงข้อเสนอที่ทางราชการได้เคยให้ไว้ ซึ่งไม่เคยได้รับเลย มาโดยตลอด การล่าปลาบึกจึงกลายเป็นข้อต่อรองที่ทั้งทางราชการและชาวบ้านต่างมีต่อกัน กลายเป็นข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างเงียบๆ ในชุมชน

พิธีบวงสรวงปลาบึกกลายเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ถูกนำมาเชื่อมโยงกับข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นซึ่งแต่เดิม เรื่องราวที่แสดงถึงความผูกพัน รักใคร่ สามัคคี ที่เชื่อมความสัมพันธ์อันดี ของคนในชุมชนมาโดยตลอด ครั้งเมื่อทางราชการได้กำหนดให้พิธีบวงสรวงปลาบึกได้เข้าสู่ปฏิทินการท่องเที่ยวของจังหวัด ได้มีการจัดสรรงบประมาณจำนวนหนึ่งเข้ามาในชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับพิธีบวงสรวงทั้งหมด ซึ่งชาวบ้านก็มีส่วนร่วมในการจัดเตรียม เครื่องบวงสรวง เครื่องเซ่น โดยแบ่งหน้าที่รับผิดชอบกันไปตามความถนัดของแต่ละคน จนในระยะหลังการจัดสรรงบประมาณจากภาครัฐได้ลดลง การปกครองส่วนท้องถิ่นเริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดสรร และบริหารจัดการงบประมาณ จึงต้องมีการจัดประชุมระหว่างหน่วยงานในท้องถิ่นกับตัว แทนของชุมชน เพื่อกำหนดรูปแบบและกิจกรรมในพิธีบวงสรวงปลาบึก โดยจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการมาโดยตลอด แต่ในปีนี้ตัวแทนของชุมชนไม่ได้เข้าร่วมประชุมเพื่อเตรียมการในกิจกรรมดังกล่าว ทั้งนี้เกิดจากข้อขัดแย้งในเรื่องของการขออนุญาตล่าปลาบึกที่ไม่ได้รับการตอบรับส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเกิดจากความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันระหว่างหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นกับชุมชน ในเรื่องของการจัดเตรียมรูปแบบการจัดงาน โดยหน่วยงานท้องถิ่นต้องการให้มีรูปแบบของพิธีการที่สวยงามเพื่อให้เหมาะสมที่จะ

เสนอแก่นักท่องเที่ยว ขณะที่ชุมชนต้องการเป็นผู้จัดเตรียมในส่วนของพิธีกรรม โดยเหตุผลที่ว่าเป็นพิธีที่เป็นของชุมชน ชุมชนควรได้มีส่วนร่วมและจัดทำ ซึ่งหมายถึงงบประมาณที่ทางชุมชนจะได้รับในการดำเนินงานส่วนนี้ด้วย เมื่อความคิดเห็นไม่ตรงกันในปีนี้การปกครองส่วนท้องถิ่นจึงเป็นผู้ดำเนินงานทั้งหมด ในวันที่จัดงานพิธีเมืองจึงเห็นคนในชุมชน เข้าร่วมงานเพียงไม่กี่คน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนจึงส่งผลต่อสังคมและวัฒนธรรมชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เกิดแรงยื้อระหว่างจารีตประเพณีและค่านิยมทางสังคมดั้งเดิมกับวิถีชีวิตแบบใหม่และความทันสมัยของวัฒนธรรมมากขึ้น ในขณะที่ชาวบ้านพยายามจะรักษาคุณค่าของชุมชนหมู่บ้านเอาไว้ แม้จะพบกับความขัดแย้งที่ถูกนำมาเชื่อมโยงหลายประเด็นอย่างลำบากยากเย็น มีการรื้อฟื้นเอาภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนขึ้นมา ตลอดจนต่อสู้ ช่วงชิง เพื่อสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เคยเป็นของของชาวบ้าน แต่ถูกรัฐและอำนาจจากภายนอกแย่งชิงไป (รัตนาพร 2436: 330)

ความขัดแย้ง หลายประเด็นนับแต่เรื่องของการอนุรักษ์ปลาบึก การถูกสั่งให้ห้ามล่าปลาบึก การประกาศเลิกจับปลาบึก การไม่ได้รับสิ่งตอบแทนจากข้อเสนอของภาครัฐ และการถูกลิด รอนสิทธิจากการเป็นเจ้าของในวัฒนธรรม ถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน และถูกแปรเปลี่ยนไป ในการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ อำนาจการต่อรอง การช่วงชิง ทรัพยากรที่เป็นของชุมชน นั้นกลับคืน ผ่านเรื่องราวของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก: การต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ อำนาจการต่อรอง การช่วงชิงทรัพยากร

เมื่อไม่ได้รับความสนใจและไม่ได้รับสิ่งตอบแทนตามข้อเสนอของภาครัฐ และไม่สามารถเรียกร้องใดๆ ได้ การต่อรอง การช่วงชิง ทรัพยากร จึงถูกแปรผ่านสถานการณ์และเหตุการณ์อื่นๆ เพื่อแสดงสิทธิของการเป็นเจ้าของทรัพยากรขึ้น ดังเห็นได้จากเหตุการณ์ ช่วงเช้าในวันที่ประกอบพิธีเมือง ขณะที่ยังมีการจัด เตรียมงานยังไม่เสร็จเรียบร้อยดี บรรยากาศทั่วไปดูเหมือนค่อนข้างจะสงบเรียบร้อยเป็นอย่างดี แสงแดดยังแรงจ้า ไม่มีเมฆฝนมืดครึ้มแต่อย่างใด หากมีลมแรงพัดมาอย่างไม่มีเค้าใดๆ มาก่อน ลมที่เกิดขึ้นพัดแรงขึ้น จนกระทั่งทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ใกล้ๆ บริเวณนี้ปลิวว่อนไปทั่ว เต้นท์ขนาดใหญ่ 4 หลังที่กางไว้ ถูกลมพัดปลิวล้มลงกับพื้นถึง 2 หลัง เก้าอี้พลาสติกถูกพัดล้มระเนระนาด นิทรรศการของกลุ่มอนุรักษ์ปลาบึกและปลาน้ำจืดที่ถูกจัดไว้อย่างสวยงาม ถูกลมพัดปลิวกระจัดกระจายจนต้องย้ายไปจัดใหม่ในตัวอาคาร เต้นท์ก็ต้องถูกรื้อถอนไปทุกหลังกว่า 20 นาทีลมจึงจะสงบลง ทราบจากชาวบ้านภายหลังว่าบริเวณในตัวหมู่บ้านหรือบริเวณใกล้เคียงนี้ไม่มีลมพัดแรงประการใด ชาวบ้านหาดไคร้ที่มาคอยดูพิธี ต่างพูดกันอย่างเซ็งแซ่ว่าเป็นอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อปลาบึก ที่อาจไม่พึงพอใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จัดทำให้

“ เปิ้นบ่ปอใจ๋ ตี้ยะหยังไปได้อู้ บ่ได้ถาม ผ่อเลาะ เอาเปิ้นวางไว้ตางลุ่มปู้น คนอยู่ตางบนเปิ้นท่าบ่ปอใจ๋ก่ะ”

ความรู้สึกที่ต้องการสื่อให้ผู้อื่นได้เห็นถึงความเป็นเจ้าของพิธีกรรม ได้ถูกสะท้อนผ่าน ความเชื่ออำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ สิ่งลี้ลับ ที่ไม่พึงพอใจในสิ่งที่ได้รับปฏิบัติ เพื่อแบ่งแยกระหว่างความเป็นพวกเราและพวกเขาให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น พวกเราคือคนในชุมชนที่รู้ถึงความหมาย สัญลักษณ์ ของพิธีกรรมขณะที่พวกเขาเป็นผู้ที่ไม่รู้ว่าสิ่งใดควรหรือไม่ควร แสดงถึงการช่วงชิงพิธีกรรมที่ตนเป็นเจ้าของกลับคืนสู่ชุมชน

ขณะที่ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมได้ถูกตอกย้ำให้คนภายนอกได้เห็นอีกครั้งหนึ่ง ภาย หลังที่รอคำตอบอนุญาตให้จับปลาบึกจากภาคราชการ จนใกล้จะหมดฤดูกาลจับปลาบึกมาตลอด แม้ว่ายังมีชาวบ้านบางกลุ่มที่ไม่ได้ขาย “มอง” ให้ทางราชการ ได้ออกล่าปลาบึกนานนับเดือน แต่ก็ไม่ได้ปลาบึกเลย แต่เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมป่าที่คนในชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้นอย่างเงียบๆ บริเวณท้ายหมู่บ้านนั้น หลังจากนั้นประมาณสองวันก็มีปลาบึกมาติด “มอง”จำนวนหนึ่งตัว ซึ่งช่วยตอกย้ำความเชื่อมั่น ศรัทธาต่อพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกของคนในชุมชน ที่เอื้อผลประโยชน์ต่อผู้มีสิทธิในความเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกจึงเปรียบเหมือนสัญลักษณ์ของชุมชน ที่ถูกช่วงชิงไป การจัดพิธีกรรมป่าของชุมชนเป็นเสมือนการต่อรองอำนาจของภาครัฐ อีกทั้งเป็นการช่วงชิงสิทธิในการจัดสรรทรัพยากรที่เป็นวัฒนธรรมของชุมชนกลับคืนมา และนอกจากปลาบึกมีความหมายต่อชีวิตวัฒนธรรมของคนในชุมชนแล้ว ยังมีความหมายทางสุขภาวะ ซึ่งจะแสดงให้เห็นผ่านประสบการณ์ของคนที่มีความผูกพันกับปลาบึกมาโดยตลอดเกือบค่อนชีวิต

ส่วนที่สี่

พิธีกรรม ความเชื่อกับการจัดการสุขภาพ

“ใกล้ค่ำแล้ว กลับจากหาปล่ำ เหลียวผ่อตางหลัง หันฮอยยาวๆ ลากตวยหลังมา ตอนแรกกลั๋วขนาด บ่กล้าเหลียวไปผ่อแหม”

ตาตั๋นชายวัยชรา ผิวขาว รูปร่างสันทัด ที่เดินกะเผลกอยู่ใต้ถุนบ้าน ขาข้างซ้ายลาก ในมือขวาถือไม้เท้าช่วยในการประคองตัว ตาตั๋น (สัมภาษณ์ : 2550) ได้บอกเล่าถึงต้นเหตุของอาการที่เป็นอยู่เมื่อ 2 ปีก่อนหลังจากกลับหาปลาในวันหนึ่ง สังเกตว่ามีรอยยาวลากตามหลังตัวเองมา ตอนแรกกลัวจึงไม่กล้าเหลียวกลับ ในใจนึกกลัวว่าเป็นรอยเลื้อยของงูหรือรอยสัตว์อื่นๆ แต่เมื่อหันไปมองจึงสังเกตเห็นว่าเป็นรอยเท้าตัวเองแต่ไม่ได้ใส่ใจใดๆ จนกระทั่งเช้าวันหนึ่งลุกขึ้นเข้าห้องน้ำตอนเช้าและหกล้มที่หน้าห้องน้ำ จึงไปรักษาที่คลินิก ได้ยามารับประทานอยู่ช่วงหนึ่งเป็นระยะเวลา 4-5 เดือน แต่อาการก็ไม่ทุเลา ตอนนั้นเดินไม่ได้แล้ว และไม่รู้สึกตัว ญาติจึงไปตรวจที่โรงพยาบาลการตรวจสุขภาพพบว่าตัวเองเป็นโรคความดันโลหิตสูง โรคริดสีดวงทวารหนัก โรคกระเพาะอาหาร โรคเก๊าท์ โรคไขมันในเส้นเลือดอุดตัน และมีเส้นเลือดในสมองบวม หมอบอกอาการเป็นตายเท่ากัน ขณะนั้นก็นอนพักรักษาตัวอยู่นานนับเดือน พอรู้สึกตัวขึ้นบ้างแต่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ จนญาติทนไม่ไหว ต้องขอร้องหมอ กลับมารักษาตัวต่อที่บ้าน

“ตอนนั้นใจ๋กลั๋วต๋าย นึกถึงเจ้ากรรมนายเวร นึกว่าเฮาไปยะอะหยังฮื้อใคร ถึงมาเป๋นจะอี้”

เมื่อกลับมาบ้าน นอกจากกระบวนการรักษากับทางแพทย์แผนปัจจุบันแล้ว ได้มีการแสวงหาวิธีการรักษาหลากหลายมากขึ้น ตามคำบอกเล่าของผู้ที่มีประสบการณ์ ทั้งพาไป**รักษากับพระ** โดยพระได้ทำการรดน้ำมนต์ ปล่อยปลา ในขณะเดียวกันก็ทำ**พิธีเลี้ยงผีปู่ย่า** เพื่อขอให้ผีบรรพบุรุษได้ช่วยปกปักรักษา ปัดเป่าสิ่งที่ไม่ดีออกจากร่างกาย ทำ**การสะเดาะเคราะห์** โดยจัดทำสะตวงที่ใช้บรรจุเครื่องเซ่นต่างๆ ไปไว้บริเวณมุมบ้านทั้ง สี่ทิศเพื่อเป็นการขอขมาผีร้ายที่มาทำให้เจ็บป่วยไม่ว่าใครจะบอกกล่าวว่าสถานที่แห่งใดที่สามารถทำให้หายจากโรคได้ ก็จะไปเสาะแสวงหามารักษา ไม่ว่าจะเป็น**ผีย่าหม้อนึ่ง**ที่บ้านสบสม **การเข้าทรง**หรือ**การส่งแถน**ที่เป็นการส่งข้าวของเครื่องใช้ตามที่พ่อหมอเป็นผู้ทำนายจาก “ปั๊บสา” ที่เป็นคัมภีร์ใบลาน ทำนายจากวันเดือนปีเกิด ถึงสิ่งของที่ต้องใช้ส่งแถน ไปยังเจ้ากรรมนายเวรในชาติภพก่อนตามความเชื่อที่ว่าคนแต่ละคนเกิดมาล้วนมีกรรมเก่าติดตัวมาด้วยกันทั้งสิ้น การที่ส่งข้าวของเครื่องใช้ไป เหมือนเป็นการขอให้เคราะห์กรรมที่มีหลุดพ้นหรือบรรเทาเบาบางลงบ้าง แต่อาการก็ไม่ดีขึ้น ด้วยความวิตกกังวลจึงทำให้ตาตั๋น ฝันในคืนหนึ่ง

“จ่นคืนหนึ่งฝันหันตัวเก่าไปเสาะหาปลา ได้ปลามานักขะหนาด ได้ปลาบึกตัวใหญ่มาตวย แต่บ่าฮู้ว่าไปยะอะหยังถ้าจะบ่าได้บอกได้กล่าวเปิ้นกาหา ”

“เปิ้น” ในที่นี้หมายถึง เจ้าพ่อปลาบึก ในความฝันซึ่งตาตั๋นบอกว่าเจ้าพ่อปลาบึกไม่พอใจที่ตัวเองไม่ได้ไปบอกกล่าวและจะทำให้คนในครอบครัวมีอันเป็น ซึ่งที่ผ่านมาตัวเองเป็นพรานหาปลา เคยล่าปลาบึกมาโดยตลอด และในช่วงสองสามปีที่ผ่านมาก่อนที่จะป่วย ก็ยังทำหน้าที่ผู้ช่วยพ่อหมอในพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกอีกด้วย ความผูกพันกับวิถีชีวิตของตนเอง จึงมีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ และมีความเข้าใจว่าสิ่งที่ตัวเองเป็นอยู่เกิดจากการไปล่วงล้ำ ลบหลู่ ไม่ได้บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตัวเองได้เกี่ยวข้อง เนื่องจากว่าภายหลังของการจับปลาบึกได้ในปีที่ผ่านมา ตนเองได้ปลาบึกตัวใหญ่มาจริง แต่ไม่ได้ทำพิธีบอกกล่าวขอบคุณเจ้าพ่อปลาบึกเลยด้วยติดภารกิจส่วนตัวจึงลืมที่จะไปแก้บน

เมื่อมีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติของผู้ป่วยเข้ามาเกี่ยวข้อง การที่เชื่อว่าที่ตนเองป่วยเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อปลาบึกนั้น สืบเนื่องมาจาก ความเชื่อของคนในชุมชน เมื่อมีการบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเองเคารพนับถือแล้ว ต้องไปแก้บน เช่นเดียวกับ การบนบานขอปลาจากเจ้าทั้งหลายแล้วก็ต้องมาแก้บนตามที่เคยบอกไว้ เพราะไม่ว่าผีหรือคนต่างก็ต้องมีสัจจะ ที่ให้ไว้แก่กัน “ผีก็มีสัจจะต่อคน คนก็มีสัจจะต่อผี”

เมื่อเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับปลาบึก ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน จึงได้ไปรักษากับ**หมอพื้นบ้าน** ซึ่งก็คือตาจันทร์ผู้ที่เป็นพ่อหมอในพิธีบวงสรวงปลาบึกนั่นเอง ซึ่งตาจันทร์กล่าวว่า การที่ไม่ได้บอกกล่าว ไม่ไปแก้บน หรือทำให้เจ้าทั้งหลายไม่พอใจ เหมือนกับไปลบหลู่ นอกจากจะทำให้เกิดอุบัติเหตุ เภทภัยจากการที่ออกไปหาปลาแล้ว ยังทำให้เกิดอาการทางร่างกายด้วย เช่น ปวดท้อง ปวดหัว ปวดเมื่อยตามเนื้อตามตัว เมื่อไปรักษากับหมอที่โรงพยาบาลหรือคลินิก ก็มักจะไม่หายซึ่งตาจันทร์ได้ยกตัวอย่าง ลูกชายของตัวเอง ซึ่งครั้งหนึ่งหลังจากที่ได้ปลาบึกมาแล้ว ไม่ได้ไปแก้บนซ้ำยังพูดลบหลู่ตามประสาวัยรุ่นที่คะนองปากว่า ที่ตนล่าปลาบึกได้นั้นมาจากความสามารถของตนเองอย่างเดียว ครั้งนั้นลูกชายของแกไม่สบาย ตัวร้อนมาก พูดจาไม่รู้เรื่อง จนได้กล่าวขอขมาและแก้บนอาการจึงหายเป็นปกติ

การรักษาของตาจันทร์จะรักษาผสมผสานกันหลายอย่าง ทั้งด้วยการขอขมา การแก้บนเจ้าพ่อปลาบึก การทานยาต้มสมุนไพร การเป่า พร้อมทั้งทำการ “แฮก” หรือ “แหก” ด้วยมีดหมอ โดยการใช้มีดหมอทำการกรีดแบบหลอกๆ ไปทั่วลำตัว เน้นเป็นพิเศษบริเวณที่เจ็บป่วย ซึ่งมีดหมอนี้เป็นมีดหมอที่บรรพบุรุษเคยใช้ในพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก โดยใช้สำหรับตัดเนื้อสัตว์ที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นให้แก่เจ้าพ่อปลาบึก แต่ปัจจุบันไม่ได้ใช้แล้วเพราะผู้ที่จะใช้มีดหมอในพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกต้องเป็นผู้ที่ได้ศึกษาคาถาอาคมมาบ้างแล้วและปัจจุบันก็ไม่มีผู้ที่จะสืบทอดแล้วด้วย มีดหมอจึงถูกเก็บไว้และนำมาใช้

ในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาผู้ที่เจ็บป่วยเท่านั้น ช่วงระยะเวลาของการแสวงหาทางรักษาของตาตั๋นนั้นใช้เวลาประมาณ 2 ปี จนมีอาการทุเลาลงถึงแม้ว่าการบรรเทาจากอาการของโรค จะไม่สามารถบอกได้แน่ชัดว่าเป็นไปด้วยวิธีการรักษาแบบใดก็ตาม

พิธีกรรม ความเชื่อกับการจัดการสุขภาพที่ได้กล่าวถึงอาจไม่ชัดเจนนัก ทั้งนี้เป็นการจัดการกับสุขภาพในระดับปัจเจก ที่มีความเชื่อและศรัทธา ผ่านองค์ประกอบของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ทั้งประสบการณ์ส่วนตัวของผู้ป่วยที่เกี่ยวข้องกับการเคยเป็นผู้ล่าปลาบึกมาก่อน อีกทั้งในระดับชุมชนก็ไม่ได้ปรากฏการณ์ที่ชัดเจนที่สามารถบอกได้ว่า การเจ็บป่วยมีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อที่กล่าวถึง แต่เรื่องราวของความเจ็บไข้ได้ป่วยและการรักษาก็เป็นวัฒนธรรมสุขภาพของชุมชน ที่ไม่ใช่เพียงแต่เป็นการแปลและตีความหมายของการเจ็บป่วยอย่างเดียว แต่เป็นการอธิบายความหมายของการเจ็บป่วยตามแนวคิด Explanatory Model (EM) (คณิศร 2550 : 43-47) ผ่านสัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมการบวงสรวงปลาบึกตามความเชื่อของคนในชุมชน ซึ่งระบบความเชื่อและการแสวงหาการรักษาเป็นเรื่องระบบการดูแลสุขภาพตนเองของท้องถิ่นที่ยังคงมีความผูกพันกับความรู้พื้นบ้านที่สอดคล้องผสมกลมกลืนกับมิติทางวัฒนธรรมอยู่ในโลกทัศน์และความเชื่อของชุมชน ซึ่งมักเชื่อมโยงกับการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันของมนุษย์และธรรมชาติ การไหว้ผี การทำพิธีเพื่อเป็นการขอขมาต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติของชาวบ้าน จึงมีความหมายตั้งแต่ร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณทำให้คนในสังคมอยู่เย็นเป็นสุข (ปารณัฐ 2550: 55-59) และยังสอดคล้องกับวิถีชีวิตขนบธรรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อของคนในชุมชนมาตลอด นอกจากนั้นยังเป็นเรื่องราวของความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อม และคนกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกกับสุขภาวะ

เมื่อพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน การดุแลสุขภาพตนเองทางร่างกาย โดยผ่านตัวหมอพื้นบ้าน เกิดจากการผสมผสานแนวคิดสุขภาพและวัฒนธรรมความเชื่อของท้องถิ่น ที่มีการสั่งสมสืบทอดองค์ความรู้ในการปฏิบัติหรือประสบการณ์ อย่างเข้มข้น เป็นความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ การใช้เวทมนต์คาถาเพื่อเสริมพลังการรักษาและการใช้อุปกรณ์การรักษาจากธรรมชาติเช่นยาสมุนไพร น้ำมนต์ เป็นต้น จึงเป็นระบบการแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติ (โกมาตร และยงศักดิ์ 2550 : 60-61)

ทางเลือกในการรักษาตนเองของตาตั๋นที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นการรักษากับหมอพื้นบ้าน การทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า การสะเดาะเคราะห์ การส่งแถน ล้วนเป็นการรักษาการเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากวิถีวัฒนธรรมของชาวล้านนา (พบอำนาจที่เป็นสาเหตุของของความเจ็บป่วยพบได้ดังนี้ ผีทำ คนทำ ทำผิดขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นไปตามโชค เคราะห์ ชะตา เป็นไปตามกฎแห่งกรรม การแปรปรวนไม่สมดุลของธาตุ พ่อเกิดแม่เกิดมาทำร้าย ขวัญหายหรือออกจากร่าง) นอกจากระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงผ่านสัญญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมการบวงสรวงปลาบึกแล้ว สิ่งที่แสดงให้เห็น

ถึงระบบความเชื่อในตัวบุคคลก็เป็นสิ่งหนึ่งมีความสำคัญต่อจิตใจของผู้ป่วย โดยเฉพาะบุคคลที่เกี่ยวข้องในเหตุที่มีความเข้าใจว่าทำให้ตัวเองเจ็บป่วย โดยมีการทำนาย วิเคราะห์หาสาเหตุการเจ็บป่วยของพ่อหมอ ซึ่งถือเป็นผู้มีประสบการณ์ ผู้มีวิชา (อานันท์ อ้างใน ทวีทอง และคณะ 2533: 112-125) ยิ่งแสดงให้เห็นว่า พ่อหมอซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก อันได้แก่ ปลาบึกซึ่งถือเป็นปลาเจ้า และพิธีกรรมที่ถูกแสดงออกตามความเชื่อนั้น มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ทั้งทางร่างกายและจิตใจของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

ตาจันทร์ ยงยืน หมอผู้นำในการประกอบพิธีบวงสรวงปลาบึกกล่าวถึงการเป็นพ่อหมอว่ามาจากความสนใจของตนเอง การสืบทอดของตำแหน่งพ่อหมอนั้น ไม่ได้มีการสืบทอดทางสาย เลือดแต่อย่างใด แต่การสืบทอดมีการเรียนรู้และขึ้นครูจากพ่อหมอคนเดิม โดยขึ้นขันตั้ง ที่ประกอบด้วย เหล้าขาว ธูป เทียน ข้าวตอก ดอกไม้ ถือขันธ์ 5 ขันธ์ 8 แม้ว่าการเป็นพ่อหมอในการประกอบพิธี จะไม่ได้มีการเตรียมตัวเป็นพิเศษ แต่การปฏิบัติตนอยู่ในศีล ในธรรมอันดีและได้เรียนรู้จากบรรพบุรุษในด้านการเป็นหมอพื้นบ้านที่มีหน้าที่ปัดเป่ารักษาคนให้พ้นจากการเจ็บป่วย ไม่สบาย ทำให้บทบาทของการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีบวงสรวงปลาบึกบทบาทของผู้นำในการประกอบพิธีบวงสรวงปลาบึกกับการเป็นหมอพื้นบ้านไม่สามารถแยกจากกันได้ชัดเจนนัก แต่ยิ่งทำให้ระบบความเชื่อ ศรัทธาของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกนั้นมีมากยิ่งขึ้น

ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก อำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ได้กล่าวถึงอาจเป็นเรื่องราวของปัจเจก แต่ด้วยวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงและดำรงอยู่ภายใต้บริบทเดียวกันระบบความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง เวลาและความสัมพันธ์ทางสังคม (เทพินทร์ 2546: 38-39) การขาดหายไปของสิ่งที่มีอยู่ จึงทำให้ระบบสุขภาพของคนในชุมชนแปรเปลี่ยนไป เนื่องด้วยสุขภาพไม่ใช่แค่ความสมบูรณ์ทางร่างกายและจิตใจเท่านั้นแต่ต้องมีความเป็นอยู่ที่ดีด้วย ในความหมายของสังคมไทยจึงต้องมองสุขภาพให้เป็นสุขภาวะซึ่งหมายถึงความสมบูรณ์ของชีวิตใน 4 มิติด้วยกัน คือกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ สุขภาวะทางกายอาจหมายถึง การปราศจากโรคหรือทุพพลภาพ สุขภาวะทางใจหมายถึง การมีความสบายใจ มีความร่าเริงแจ่มใส ไม่เครียดหรือทุกข์ร้อนใจ ส่วนสุขภาวะทางสังคมหมายถึง การปลอดพ้นจากความบีบคั้นทางสังคม เช่น ความไม่เป็นธรรมทางสังคม การกดขี่ขูดรีด การดูถูกเหยียดหยาม หรือความรุนแรงอื่นๆ ส่วนสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นมิติของความดี (จริยธรรม) และความงาม (สุนทรียภาพ) เพราะการมีความสมบูรณ์ทางจิตวิญญาณนั้นสัมพันธ์กับการให้คุณค่าและความหมายของชีวิต (โกมาตร 2544: 42–43) มิติความดีจึงหมายถึงการไม่เบียดเบียน ไม่สร้างทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ส่วนในระดับสังคม สังคมที่ดี หมายถึง สังคมที่ปราศจากการกดขี่และภาวะบีบคั้นหรือเป็นสังคมที่ช่วยให้คนในสังคมรู้เท่าทันตัวเอง และผลอันเกิดจากการกระทำของตัวเองที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างกันในชุมชน ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ส่วนความงาม หรือสุนทรียภาพ ที่แสดงออกในรูปของศิลปะแขนงต่างๆ รวมทั้งที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ความละเอียดอ่อนในการ

ดำเนินชีวิตที่เชื่อมโยงสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ สามารถมองเห็น ความงดงามและความมหัศจรรย์ของชีวิตและธรรมชาติอย่างอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งจะช่วยขัดเกลาชีวิตให้มีความสุขุมประณีตและเป็นสุข จึงจะเห็นว่า มิติทางจิตใจ และจิตวิญญาณ มีส่วนสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนอย่างยิ่ง

ซึ่งหากจะมองสุขภาวะของคนในชุมชนผ่าน ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก และอำนาจเหนือธรรมชาติ ตามวิถีชีวิตของคนในชุมชนแล้ว สามารถเป็นกระจกเงาสะท้อนภาพให้เห็นถึงสุขภาวะของสังคมได้อย่างดี เนื่องจากเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่ช่วยสะท้อนความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรมและเปิดเผยให้เห็นความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ในสังคมนั้นได้ด้วย (โกมาตรและคณะ 2550 : 5) สุขภาวะจึงถือเป็นองค์รวมของชีวิตและความสัมพันธ์ของมนุษย์ในทุกมิติ

บทสรุป

เรื่องราวของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก จึงเป็นเสมือนการบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน เป็นเสมือนเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของเศรษฐกิจชุมชน เนื่องจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก แม้ว่าผลจากการท่องเที่ยวหรือนโยบายการท่องเที่ยวไม่ทำให้เกิดการแปรเปลี่ยนโดยตรงก็ตาม แต่ก็มีส่วนทำให้ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนค่อยๆ สูญหายไป หรือต้องมีการปรับเปลี่ยนจนไม่เห็นร่องรอยของประเพณีเดิม โดยเฉพาะในชุมชนที่มีการสร้างเครือข่ายต่างๆซึ่งเป็นทุนทางสังคม เครือข่ายเหล่านี้จะช่วยเชื่อมโยงชาวบ้านกับชุมชนหมู่บ้านเข้าด้วยกัน เสมอไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยใด

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก จึงเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อ ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ที่แปรผ่านสัญลักษณ์ของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ที่เกิดขึ้นอย่างเชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์กันกับวิถีชีวิต ปลาบึก จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นวิธีคิด ที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตและสังคมของคนในชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทำให้มองเห็นว่า การที่จะเข้าถึงชุมชน ไม่ว่าจะเป็นประเด็นด้านใดก็ตาม โดยผ่านเรื่องราวของปลาบึก ความสำคัญที่ชุมชนจะให้ความสนใจมีค่อนข้างสูง และเอื้อต่อการศึกษาในด้านอื่นๆ ได้ อย่างไม่ขัดเขิน

นอกจากนี้ พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกในฐานความคิดของชาวบ้าน ไม่ได้มีเพียงแค่ เป็นตัวเชื่อมต่อระหว่าง ความเชื่อและพิธีกรรมของคนในชุมชนเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ทางร่างกายและจิตใจ ได้เป็นอย่างดี ภาวการณ์เจ็บป่วยของคนในชุมชน ถูกนำมาเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อเหนือธรรมชาติ ผ่านองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งของพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ดังเช่น ปลาบึก หมอผู้ประกอบพิธีกรรม หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อปลาบึก ทำให้มองเห็นโลกทัศน์ของระบบสุขภาพชุมชนโดยรวมได้ชัดเจนขึ้น ดังนั้นการที่ชาวบ้านเชื่อมโยงความเจ็บป่วยผ่านความสัมพันธ์อันดีนี้ และสามารถจัดวางทุกสิ่งที่กล่าวถึงได้อย่างลงตัว จึงเป็นการช่วยสร้างความมั่นใจและความมั่นคงให้แก่การดำรงชีวิต สร้างความสุข ในการดำเนินชีวิต พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึกจึงเป็นรากฐานของชีวิตและสังคม แต่หากการเชื่อมโยงความสัมพันธ์นั้นเสียหายไป จึงจำเป็นที่ต้องมีการแก้ไขให้ถูกต้องกับความสัมพันธ์อันเดิม เพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นสุขในระดับบุคคล ทั้งด้านร่างกายและจิตวิญญาณ ระดับครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและสังคมต่อไป

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก เป็นรากเหง้าวัฒนธรรมของชุมชน ที่เดิมถูกจัดความสัมพันธ์ ระหว่างความเชื่อและศรัทธา ของคนในชุมชนตามวิธีคิดเดิมไว้เป็นอย่างดี จนเกิดเป็นการสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ตนเอง แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคม จะทำให้มนุษย์มีศักยภาพ ในการปรับแต่งสภาพแวดล้อมได้มากขึ้นก็ตาม แต่การที่จะดำรงวิถีชีวิตและประเพณี วัฒนธรรมบางอย่างให้คงอยู่ และได้รับการสืบทอดต่อไปนั้น ต้องอาศัยระยะเวลา การปรับตัว หากการเปลี่ยนแปลงนั้นจะต้องมีการปรับแต่งผสมผสาน ก็ควรจะดำรงรักษาแก่นแท้ของวัฒนธรรมไว้ ซึ่งจะทำให้การยอมรับเกิดเร็วขึ้น แต่หาก

ความสัมพันธ์อีกชุดหนึ่งถูกนำเข้ามา ทำให้ความสัมพันธ์ชุดเดิมเสียหาย และไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตเช่นเดิม นอกจากจะเป็นการทำลายความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเป็นการลิดรอนสิทธิจากการเป็นเจ้าของในวัฒนธรรม ทำลายศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อีกประการหนึ่ง

พิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก ในนัยของการศึกษาชิ้นนี้จึงไม่ใช่การสะท้อนให้เห็นเพียงแค่สัญลักษณ์ในพิธีกรรมที่ทำหน้าที่บ่งบอกความหมายของ สิ่งของ ตำแหน่ง แห่งที่ ในเชิงวัฒนธรรม หรือบอกกล่าวถึงวิธีคิด ในระบบความเชื่อที่เป็นจักรวาลวิทยาเพียงเท่านั้น เรื่องราวของพิธีกรรมยังสามารถใช้เป็นพื้นที่ของการแสดงออกถึงสิทธิ แสดงถึงการต่อรอง ตอบโต้ เพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน ในการสืบทอดความรู้ ภูมิปัญญา วิธีคิด รวมถึงการมีศักดิ์ศรีของคนในชุมชน โดยสะท้อนผ่านพิธีกรรมบวงสรวงปลาบึก สร้างความสุข เกิดความภาคภูมิใจ และสามารถสืบทอดภูมิปัญญาต่อคนรุ่นหลังได้ต่อไป ซึ่งหมายถึงการสร้างความสมดุลของชีวิตหรือความมีสุขภาวะในชีวิตต่อไป

บรรณานุกรม

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ.(2550).*คู่มือการเรียนรู้สุขภาพชุมชน : สู่บริการปฐมภูมิแนวใหม่..ที่มีหัวใจความเป็นมนุษย์*.นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ.(2550).*วัฒนธรรมสุขภาพกับการเยียวยา แนวคิดทางสังคมและวิทยาการแพทย์*.นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และยงศักดิ์ ตันติปิฎก.(2550).*สุขภาพไทย วัฒนธรรมไทย*.นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์.(2544). *คืนสุนทรียภาพให้สุขภาพ กระบวนทัศน์ใหม่ จิตวิญญาณ สุนทรียภาพ และความเป็นมนุษย์*.เอกสารประกอบการปาฐกถา เสม พริ้งพวงแก้ว ครั้งที่ 7 : (เอกสารอัดสำเนา).

เกรียงไกร ปัญโญกาศ.(2542). *พิธีบวงสรวง "ปลาบึก" หาดไคร้หนึ่งเดียวก่อนมีเพียงตำนาน.* บทความกฤตภาคศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.มติชน.

คณิศร เต็งรัง.(2550).*ความสัมพันธ์ระหว่างหมอกับคนไข้ ในกระบวนการดูแลรักษา.* ในโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ (บรรณาธิการ).*วัฒนธรรมสุขภาพกับการเยียวยา แนวคิดทางสังคมและวิทยาการแพทย์*.นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.

คำผุย พลลือชา.(2543).*ความเชื่อเรื่องนาคในกระบวนการทำนาของชาวนาลาว : กรณีศึกษาชาวนาบ้านสีฐานใต้ อ.เมือง หาดทรายฟอง จ.กำแพง นครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

เฉลิมพลและคณะ.(2549).*คิดถึงปลาบึก.*สื่อวัฒนธรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง ฉบับที่2. _____: ภาพพิมพ์.

ชูศักดิ์ วิทยาภัค.(2546).*ประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อการเข้าถึงทรัพยากรของคนเมืองน่าน.* รายงานการวิจัย.คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เทพินทร์ พัชรานุรักษ์. (2550).*สถานการณ์สุขภาพท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านของสังคมภาคเหนือ*.(เอกสารเผยแพร่). http://library.hsri.or.th/th/index.php .เอกสารเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2550.

ธิดา สาระยา.(2529).*ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*.กรุงเทพ:ศูนย์การพิมพ์พลชัย.

นิธิ เอียวศรีวงศ์.(2536).*ท่องเที่ยวบุญบั้งไฟในอีสาน : บุญบั้งไฟต้องรับใช้ชาวยโสธร ไม่ใช่ชาวยโสธรรับใช้บุญบั้งไฟ*.กรุงเทพฯ:มติชน.

นิวัฒน์ ร้อยแก้วและคณะ.(2547).*เชียงของ-เวียงแก่นแม่น้ำโขงแม่น้ำแห่งชีวิตและวัฒนธรรม*. _____: วนิดา เพรส.

ปารณัฐ สุขสุทธิ์.(2550).*พหุลักษณ์ระบบสุขภาพในชุมชน*.ในโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ (บรรณาธิการ).*วัฒนธรรมสุขภาพกับการเยียวยา แนวคิดทางสังคมและวิทยาการแพทย์*.นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.

ยศ สันตสมบัติ.(2545).*คนมองคน นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง*.เอกสารประกอบการประชุมประจำปีมานุษยวิทยา ครั้งที่ 1..สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

รัตนาพร เศรษฐกุล.(2546).*หนึ่งศตวรรษ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ*.กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

วรัญญา เพ็ชรคง.(2550).*การแสวงหาบริการสุขภาพและการเยียวยาความเจ็บป่วย.* ในโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ (บรรณาธิการ).*วัฒนธรรมสุขภาพกับการเยียวยา แนวคิดทางสังคมและวิทยาการแพทย์*.นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.

วิเชียร บุญมี.(2541).*พิธีกรรมจับปลาบึก ในกลุ่มลุ่มน้ำโขง:ศึกษากรณีบ้านหาดไคร้ ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย*.วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

เวชกรรมสังคม.(2549).*สรุปข้อมูลโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชเชียงของ* .(เอกสารอัดสำเนา).

ศรีศักร วัลลิโภดม.(2540).*แอ่งอารยธรรมอีสาน.* กรุงเทพฯ : มติชน.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์.(2548).*ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน : ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์และฉลาดชาย รมิตานนท์.(2541).*พิธีกรรมและความเชื่อล้านนาการผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม*._____: สภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองพะเยา.

อานันท์ กาญจนพันธุ์และฉลาดชาย รมิตานนท์.(2533).*พิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาพยาบาลพื้นบ้านภาคเหนือ*.ในทวีทอง หงส์วิวัฒน์และคณะ (บรรณาธิการ).พฤติกรรมสุขภาพ.กรุงเทพฯ : ข่ายงานวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข.)

อารยะ ภูสาหัสและคณะ.(2544).*ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำลาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*.รายงานการวิจัย.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พ่อบุญเรียน จินะราช สัมภาษณ์: 17 เมษายน 2550

พ่อบุญเรียน จินะราช สัมภาษณ์: 27 เมษายน 2550

พ่อคำตั๋น ราชเสนา สัมภาษณ์ : 24 เมษายน 2550

พ่อจันทร์ ยงยืน สัมภาษณ์ : 23 เมษายน 2550

แม่จันทร์ ยงยืน สัมภาษณ์ : 23 เมษายน 2550

นายไพศาล (นามสมมุติ) สัมภาษณ์: 12 พฤษภาคม 2550

พ่อเสาร์ รัตนตรัย สัมภาษณ์: 12 พฤษภาคม 2550